

Prilog istraživanju hotelijerstva na području Crikveničko-vinodolske rivijere¹

Dr. sc. Branko Blažević
redoviti profesor u trajnom zvanju
na Sveučilištu u Rijeci
Fakultet za menadžment
u turizmu i ugostiteljstvu Opatija
brankob@fthm.hr

UDK/UDC 640.4(497.5Crikvenica)
640.4(497.5Novi Vinodolski)
Pregledni članak – Scientific review

Autor se bavi povijesnim naslijeđem hotelijerstva (i turizma) na području kojega danas pokrivaju tri jedinice lokalne samouprave, Grad Crikvenica, Grad Novi Vinodolski i Vinodolska općina. U članku obuhvaća vremenski široko razdoblje od samih početaka nastanka hotelijerstva do konca 20. stoljeća. Posebno obrađuje ulogu hotelsko turističkog poduzeća „Jadran“ Crikvenica, ali i hotelskih poduzeća u Novom Vinodolskom, Selcu i Dramlju, koja su odigrala izuzetno važnu ulogu u razvitku čitavog kraja, a posebno u razdoblju od polovice šestdesetih pa sve do 1990-ih godina. U radu se ističe razdoblje organiziranja hotelijera tadašnje Crikveničko-vinodolske rivijere, od druge polovice 1970-ih godina pa do druge polovice 1980-ih godina, kada

¹ Pojam *Crikveničko-vinodolska rivijera* korišten je u ovom radu kao pojam koji najbolje reprezentira današnje tri jedinice lokalne samouprave (Grad Crikvenicu, Grad Novi Vinodolski i Vinodolsku općinu) koje su bile i ostale dio jedinstvenog sustava imajući puno toga zajedničkog u kulturnom, geografskom, ekonomskom, političkom, povijesnom, demografskom, a posebno turističkom pa i drugim aspektima. Možda bi pojam *Vinodolski kraj* ili *Vinodolska rivijera*, koji je vezan uz geografski pojam Vinodolske doline i Vinodolskog kanala, isto tako jako dobro odgovarao traženom pojmu zajedničke turističke rivijere, ili pojam Hrvatsko primorje (koji je čak izabran na natječaju za zajednički naziv rivijere, ali nikad nije saživio). Valja istaći, da je upravo pod nazivom *Crikveničko-vinodolska rivijera* čitavo ovo integralno područje u bližoj povijesti postizalo izvrsne rezultate i izgradilo na neki način i svoj turistički i ukupan *brend*, te ga stoga kao takvog i koristim u ovom radu.

su se pokazale sve prednosti jednog relativno velikog organizacijskog sustava, koji je nastao integracijom samostalnih poduzeća Crikvenice (Hotelsko-turističko poduzeće „Jadran“), Novog Vinodolskog (Hotelsko-turističko poduzeće „Lišanj“), Selca (Hotelsko-turističko poduzeće „Slaven“) i Dramlja (Hotelsko-turističko poduzeće „Danica“). Te su prednosti najbolje vidljive u realizaciji razvojnih ciljeva, kada je ukupna materijalna i kadrovska snaga toga novog „Jadrana“ bila najveća garancija bankama, dobavljačima i turističkim agencijama. Ta je snaga osiguravala da „Jadran“ nesmetano provodi proces ne samo proste već posebno proširene reprodukcije, zapošljava veliki broj radnika te osigurava i značajne sinergijske učinke. Autor argumentirano navodi izuzetno dinamično razdoblje razvoja ne samo hotelijerskog sektora na području tadašnje Općine Crikvenica, nego i kompletan razvoj čitavog komunalnog pa i ukupnog gospodarskog i društvenog sustava. Riječ je, kako navodi, o jednom izuzetno dinamičnom razvojnom ciklusu u povijesti hotelijerstva i turizma Crikveničko-vinodolske rivijere. Autor se kritički osvrće na izuzetke, koje čini trajna nedosljednost odgovornih u provođenju odredaba Prostornog plana iz 1988. godine, kao i na proces pretvorbe i prve pokušaje privatizacije hotelskih poduzeća, što se sve događalo u atipičnim ratnim uvjetima, te iznosi ključne stavove vezane za razvojnu i poslovnu politiku u tim uvjetima.

Kako je u naslovu rada istaknuto, riječ je o prilogu za istraživanje hotelijerstva na području Crikveničko-vinodolske rivijere, tako da ovaj rad doslovno treba i prihvatiti kao prilog. To znači da su neki drugi budući radovi, kao i oni koji su o ovoj tematici pisani do sada, samo dijelovi jednog mozaika koji govori o povijesti i povijesnom naslijeđu hotelijerstva (i turizma) na području današnjih triju jedinica lokalne samouprave tj. gradova Crikvenice i Novog Vinodolskog te Vinodolske općine.

Ključne riječi: povijest hotelijerstva, turizam, Crikveničko-vinodolska rivijera, Crikvenica, Novi Vinodolski, Selce, Dramalj

Uvod

Stjecajem okolnosti, u relativno dugom razdoblju od 1976. do 1995. godine aktivno sam sudjelovao u gospodarskoj politici bivše općine Crikvenica, na mjestima gdje sam mogao posredno i neposredno utjecati na zbivanja posebno na segmentu turizma i hotelijerstva. Ovaj rad stoga i nosi naslov *Prilog istraživanju hotelijerstva na području Crikveničko-vinodolske rivijere* jer je uistinu samo riječ o mom skromnom prilogu istraživanju razvoja hotelijerstva na jednom integralnom području koje danas administrativno pokrivaju dva grada i jedna općina i koji su, ako zanemarimo administrativne podjele, uvijek imali puno toga zajedničkog u kulturnom, geografskom, ekonomskom, političkom, povijesnom, demografskom, a posebno turističkom pa i drugim aspektima. Koliko god sam nastojao biti objektivan, a znanstveni rad to jedino i mora biti, ne može se isključiti na nekim mjestima i moje osobno svjedočenje, jasno, koje mora biti što više upotunjeno argumentima.

Kako se u postojećoj literaturi koju sam koristio pri pisanju ovog *Priloga istraživanju*, malo ili skromno obrađivalo područje cjeline gospodarskog ili turističkog sustava na razini promatranja jedne Rivijere, koja se je priličan broj godina uspješno razvijala i funkcionirala, a koja je, po samoj definiciji sustava, imala sinergijske efekte na sve dijelove koji su je činili. Stoga je cilj rada, da se na jednom mjestu, u jednom dužem vremenskom obuhvatu promatranja, od čak stotinjak godina, nađu osnovni podatci, ali i trendovi koji proizlaze iz obrade tih podataka.

Jedan je od ciljeva rada također ukazivanje na procese i zbivanja koja su dugoročno obilježila razvoj hotelijerstva i turizma na cijelom promatranom području. Posebno se to odnosi na četiri analizirana razdoblja. Prvo je razdoblje od samih početaka razvoja turizma, od izgradnje prvih hotela i početaka hotelijerstva koncem 19. stoljeća pa do kraja Drugog svjetskog rata. Drugo je razdoblje od kraja rata (1945./46.) pa do 1975. godine, kada se je bitno širila i povećavala hotelska *infrastruktura*. Treće razdoblje analize razdoblje je između 1975. i 1990. godine, kada se nastavlja trend materijalizacije hotelske i ukupne turističke ponude, i to velikim sanacijama i rekonstrukcijama postojećih kapaciteta, uz trend rasta novih kapaciteta, ukupne turističke ponude i prateće infrastrukture. Četvrto razdoblje analize razdoblje je zadnje dekade 20. stoljeća, za koje se iznose podatci i trendovi, ali i strateške odluke koje su donošene na korporativnoj razini, a vezano uz atipično ratno i poratno razdoblje, koje je obilježilo vrijeme pretvorbi i prvih privatizacija, kao i velikih turbulentnih promjena na turističkom tržištu.

Korištena literatura vezana je najviše za domaće autore, prave kroničare svojih mjesta (Stanko Antić, Vinko Antić, Brozo Brozović, Miroslav Ježić, Srećko Kabalin, Vladimir Krištafor, Vladimir Uremović i dr.), koji su ostavili dubok trag u sredinama gdje su djelovali (Selce, Novi Vinodolski, Crikvenica, Dramalj) pišući i bilježeci dragocjene podatke i zbivanja, koja se koriste u radu kao sekundarni izvor. Kao sekundarni izvori korišteni su i radovi brojnih autora u aktualnim zbornicima, posebno Vinodolskom zborniku, kao i izvještajima i biltenima poduzeća *Jadran* i drugim izvorima. Za analizu stanja i povijesnih kretanja korištene su metode analize, sinteze, komparacije, kao i induktivna i deduktivna metoda te metoda apstrakcije i konkretizacije.

Prvi početci hotelijerstva u Crikvenici, Novom Vinodolskom, Selcu i Dramlju

Početak organiziranog turizma na ovim prostorima seže u pretprošlo 19. stoljeće kada počinje i prva materijalizacija budućeg vrlo intenzivnog turističkog razvoja. U višegodišnjem rivalstvu između austrijske turizma, nakon angažiranja austrijskog kapitala u istarskim obalnim mjestima, a prije svega u

Opatiji, mađarski kapital usmjerava se na Hrvatsko primorje, i to prije svega na područje Crikvenice. Taj izbor nije bio slučajan. Prirodne ljepote Vinodola, vrlo povoljni mikroklimatski uvjeti, povoljan geoprometni položaj i uspješni rezultati Novog Vinodolskog, Selca i Crikvenice u početnim godinama razvoja turizma, presudno su utjecali na takav izbor.

Kako stoji u jednom zapisu iz 1891. godine: *...u srid naše riviere, koja svojim čarima i ugodama osvaja i privlači sve više hrvatski i strani svijet, pobuđuje osobito lijep i zaštićen položaj vinodolske obale od nekoliko godina živ interes visokih lica i krugova, da se uredi klimatičko morsko kupalište u Crikvenici u većem razmjeru i stilu. Kako je već više prijava učinjeno, nadat se je da će se ovaj veliki poduhvat izvršiti. Želimo da mu se nakloni svaka moguća potpora države, jer bi njom zastrujio također bujniji gospodarski život u jednom djelu Hrvatskog primorja, na njegovo materijalno ojačanje.* (Krištafor, Jurdana i Uremović 1988: 22).

Povećani promet putnika i turista naveli su obitelj Ivana Skomerže da pokraj glavne luke 1891. godine sagradi hotel pod nazivom *Hotel nadvojvodkinje Clotilde*. (To je zgrada u kojoj je danas smještena ljekarna i lučka kapetanija). To je bio prvi hotel izgrađen u Hrvatskom primorju (Krištafor, Jurdana i Uremović 1988: 18). Tako je kapital obitelji Ivana Skomerže stjecan iz ribarstva, poslužio za gradnju hotela te je tu crikveničku obitelj uvrstio u prve pionire organiziranog suvremenog hotelijerstva i turizma u Hrvatskom primorju, ali i šire.

Udruženi mađarski kapital, uz svesrdnu podršku mađarskih banaka, osnivaju u Budimpešti 1891. godine Dioničko društvo za izgradnju klimatsko-lječilišnog sredstva u Crikvenici, pod imenom *Josip Holub i drug*. Društvo završava 1894. godine kupalište *Mađarske banje* sa 100 kabina, a 1895. godine dovršilo je gradnju hotela pod imenom *Hotel nadvojvode Josipa* (kasnije hotel *Therapia*, a danas hotel *Kvarner Palace*) sa 120 soba, tada najveći hotel u Hrvatskom primorju.

Početna iskustva jasno su ukazala da već uloženi i planirani mađarski kapital može osigurati željene financijske plodove samo ako se ubrza opće uređenje i poljepšanje Crikvenice i okolice. Da bi se spriječio financijski krah, 1898. god. d.d. *Josip Holub i drug* pristupaju osnivanju novoga društva pod nazivom *Crikveničko-građevno dioničko društvo* koje je u suštini bilo stvarni nasljednik ukinutog d.d. *Josip Holub i drug*.

Novo d.d. registrirano je 15. rujna 1899. godine u budimpeštanskom registru s glavnicom od 40 tisuća kruna, razdijeljenih na 400 dionica po 100 kruna i pod direktnim nadzorom državnih vlasti. Za tadašnje prilike to nije bio naročito velik kapital, ali je društvo imalo vrlo jaku podršku mađarskih banaka, koje su bile njegovi suosnivači. 1902. godine društvo gradi hotel *Crikvenicu*, 1905./6. godine hotel *Miramare*, a 1911. godine započeta je gradnja Hrvatskog

učiteljskog doma – *Vile Ružice*, i tako redom. Veliku prekretnicu u razvoju crikveničkog turizma donose oživotvorene ideje dr. Ivana Sobola 1917. godine koji uspijeva zainteresirati Hrvatsku zemaljsku banku u Zagrebu, koja stavlja na raspolaganje potrebna sredstva za otkup mađarskih hotela i zemljišta. Tada se otkupljuje hotel *Therapia*, hotel *Miramare* i ostali hoteli, te se osniva 1918. godine i zajedničko hotelsko i kupališno dioničko društvo za Hrvatsko primorje u vlasništvu Hrvatske zemaljske banke sa sjedištem u Crikvenici.

Godine 1895. izgrađena je prva crikvenička vila namijenjena za iznajmljivanje soba turistima, i to *Vila Mira* pokraj hotela *Miramare*, koju je dao izgraditi kapetan Petar Veljačić. Godine 1897. seli se vojno lječilište iz *Kaštela* u *Vilu Miru*, a *Kaštel* se preuređuje za potrebe dječjeg oporavilišta. Uz strani kapital, domaći ljudi nisu ostali po strani. Bogatiji Crikveničani svoj kapital, stjecan dugogodišnjim radom u prekomorskim zemljama, ulažu u izgradnju stambenih zgrada, vila i manjih hotela-pansiona, 1903. godine grade hotel *Belle Vue* i hotel *Royal*, a 1905. godine hotel pansion *Crnković* (Krištafor, Jurdana i Uremović 1988: 25–44).

Vladimir Krištafor u svojoj knjizi *Turistička Crikvenica 1888. – 1988.*, koja je ujedno pravo i nezaobilazno štivo iz turističke povijesti Crikvenice, piše da je Crikvenica 1925. godine već raspolagala s 8 hotela s ukupnim kapacitetom od 405 kreveta, 10 pansiona s 140 kreveta, i 11 vila namijenjenih turistima s 166 kreveta. Kada se tu pribroji 550 kreveta u privatnim sobama i 500 kreveta u dječjim odmaralištima, to daje ukupan kapacitet od 1.761 kreveta (Krištafor, Jurdana i Uremović 1988: 54–55).

Godine 1929. dovršena je gradnja hotela *Esplanade* i hotela *Slavija*, ali se i dalje grade pansioni, vile i dječja odmarališta, čime Crikvenica raspolaže u 1933. godini s rekordnih 3.050 kreveta i sve se više broj gostiju približava broju stalnog stanovništva. Godine 1938. Crikvenicu je posjetilo 17.647 turista, koji su ostvarili 174.910 noćenja, što spada u najuspješnije turističke sezone između dvaju ratova. Crikvenica je te najuspješnije turističke godine bila druga na čitavom Jadranu, ispred Raba i Splita, a iza Dubrovnika s ostvarenih 70% stranih noćenja.

Na današnjem području *Crikveničko-vinodolske rivijere* koje administrativno pokrivaju dva grada (Grad Crikvenica i Grad Novi Vinodolski) i jedna općina (Vinodolska općina) turizam zvanično započinje izgradnjom prvih kupališta u Novom (1878.),² u Crikvenici³ (1888.) i u Selcu⁴ (1894.).

² Više: Ježić 1963: 3–17., kao i Kabalin 1985: 32–34., kao i Brozović 1938: 64–69.

³ Više: Krištafor – Jurdana – Uremović 1988: 16–18.

⁴ Više: Antić Peverin 2011: 147–153., kao i Antić 1986: 47–133.

Tablica 1.

Ukupan broj posjetitelja – turista u Crikvenici u razdoblju 1893.–1940.

Godina	Broj turista	Godina	Broj turista
1893.	600	1920.	2.800
1897.	641	1921.	3.658
1898.	797	1922.	3.900
1899.	945	1923.	7.130
1900.	1.050	1924.	7.000
1901.	1.108	1925.	6.604
1902.	1.612	1926.	7.483
1903.	1.366	1927.	13.098
1904.	1.763	1928.	11.345
1905.	1.546	1929.	12.903
1906.	1.871	1930.	11.875
1907.	2.829	1931.	10.082
1908.	3.328	1932.	8.611
1909.	5.064	1933.	12.151
1910.	5.072	1934.	13.022
1911.	4.437	1935.	12.780
1912.	6.251	1936.	13.793
1913.	8.251	1937.	15.513
1914.	7.302	1938.	17.647
?5	?	1939.	17.263
1919.	2.679	1940.	9.870

Izvor: Krištafor – Jurdana – Uremović 1988: 133-134.

Prije izgradnje smještajnih objekata, turisti su stanovali u privatnim kućama, a hranili se u tada postojećim građanskim gostionicama. Posjet turista se iz godine u godinu povećavao, tako da se je u Novom Vinodolskom prvi hotel *Lišanj* počeo graditi u istoimenoj uvali 1892. godine i imao je 8 soba i oveću društvenu dvoranu. Hotel se 1893. g. snabdio potrebnim inventarom a u punoj je funkciji bio 1894. godine. Vlasnici su mu bili domaći par, supruzi Ladislav Petar Potočnjak i Marija, rođena Mažuranić (Ježić 1963: 10). Ivan Mažuranić, zvan Janko, godine 1896. podiže nedaleko uvale *Lišanj*, kraj državne ceste, novi hotel sa 14 soba pod imenom *Slavuj*. Godine 1905./6. hotel *Lišanj* je dograđen na kapacitet od 24 sobe, a svoje drugo proširenje odnosno izgradnju doživjet će između 1917. i 1923. godine (Kabalin 1985: 262–268). Točnije, dr. Dušan Plavšić je preko Jadranskog hotelskog i kupališnog d.d. i Jugoslavenske banke otkupio stari hotel koji je odmah srušen, a na njegovu je

⁵ Podataka o turističkom kretanju za vrijeme Prvog svjetskog rata (1914. – 1918.) nema s obzirom na poznatu pojavu geopolitičke elastičnosti turističke potražnje.

mjestu počela izgradnja novog luksuznoga hotela *Lišanj* prema projektu vrsnoga arhitekta Ignjata Fischera (Bagarić 2011: 225–228). Projektiranje i izgradnja trajala je od 1917. do 1923. godine, kada je hotel pušten u funkciju.

Od 1897. do 1900. godine građen je hotel *San Marino*, a te je 1897. godine Novi posjetilo 374 turista (Kabalin 1985: 160).

Godine 1935./36. sagrađen je na prostoru luke u Novom Vinodolskom hotel *Klek* s 22 sobe i 50 kreveta⁶. Drugi svjetski rat zaustavlja bilo kakva turistička kretanja. Hotel *Lišanj* je 1942. godine pretvoren u domobransku bolnicu. Možda više od bilo kojeg zaključka o stanju novljanskog hotelijerstva za vrijeme Drugoga svjetskog rata govori vrlo kratak zapis u otkrivenom dnevniku jednog časnika 392. Plave legionarske divizije, koji kaže:

Pogledao sam jučer poslijepodne hotel „Lišanj“. Izgleda užasno. Sav je pustošen. Nijemci su iz 114. divizije, što su se ondje našli prije nas, utjerali su tovarne topničke konje u dvoranu, u kojoj smo jeli za vrijeme našeg ljetovanja u Novom. Naši uopće nisu raspoloženi da se u njega usele, nego su se rasporedili po vilama i u privatnim kućama u mjestu. Vojske su u ratu stvarno nepažljive i nekulturne. Vidio sam terasu na kojoj smo sjedili. Prošli su me neki srsi, kada sam se sjetio kako je to nekad bilo lijepo. (Babić 2000: 417).

O novljanskim hotelima *Lišanj*, *San Marino*, *Klek* i novljanskim vilama *Gavrilović*, *Olga*, *Park* i drugima za vrijeme Drugoga svjetskog rata piše Srećko Kabalin u svojoj knjizi *Novi Vinodolski – prvo stoljeće turizma*, nezaobilaznom štivu kad je riječ o povijesti novljanskog hotelijerstva i turizma (Kabalin 1985: 129–133).

Povijest novljanskog turizma, kako smo vidjeli, počinje s izgradnjom prvih objekata, pa i prvog kupališta zahvaljujući domaćim obiteljima koje su pravi pioniri turizma. Ali isto tako, prvi počeci turizma u Crikvenici i u Selcu vezuju se također uz domaće obitelji. Ta, sada bi rekli, na neki način destinacijska specifičnost i različitost, ali isto tako i destinacijska sličnost i zajedništvo, odigrat će kasnije u organizacijskom smislu veliku pozitivnu razvojnu ulogu. Kasnije se javljaju samostalna poduzeća *Lišanj* u Novom Vinodolskom, *Slaven* u Selcu, *Jadran* u Crikvenici i *Danica* u Dramlju. Ta će poduzeća u ove četiri turističke destinacije biti osnovni nosioci razvoja mjesta, ali u razdobljima koja slijede isto tako i nosioci integracijskih i dezintegracijskih procesa između sebe, a sve u cilju razvoja svojih sredina i cjeline područja Crikveničko-vinodolske rivijere.

⁶ Interesantan je podatak da je upravo dok pišem ovaj rad (siječanj 2014.) hotel *Klek* porušen do temelja i trebala bi prema planu na istome mjestu početi gradnja novog hotela.

Tablica 2.

Pregled ukupnog broja posjetitelja – turista i noćenja u Novom Vinodolskom 1893.–1940.

Godina	Broj turista	Broj noćenja	Godina	Broj turista	Broj noćenja
1893.	300 ⁷	?	1909.	786	?
1897.	374	?	1910.	832	?
1898.	251	?	⁸		?
1899.	309	?	1931. ⁹	2406	45.006
1900.	361	?	1932.	2506	46.990
1901.	349	?	1933.	2669	50.648
1902.	550 ¹⁰	?	1934.	2969	50.274
1903.	474	?	1935.	3278	59.850
1904.	509	?	1936.	3813	63.585
1905.	461	?	1937.	3840	57.251
1906.	825	?	1938.	3869	58.385
1907.	920	?	1939.	3946	62.992
1908.	585	?	1940.	2783	43.625

Izvor: Ježić 1963: 10. i 25. i Kabalin 1985: 35.

U Selcu su sagrađene prve tri velike vile, i to: 1910. godine vila *Šalda*, a 1910.–1911. godine izgrađene su vila *Odilon* i vila *Pečić-Odilon*.¹¹

Prvi selački hotel pod imenom *Rokan* gradi 1912. godine građevinski poduzetnik iz Ljubljane, ali rodom iz Selca, Josip Lončarić pod nadimkom Rokan, dok je 1911. proširio kupalište. Za pohvalu je da je baš uspješan građevinski poduzetnik prepoznao značaj turizma za budući razvoj, i u svojem Selcu uložio kapital te izgradio prvi hotel koji je u godinama koje slijede bio temelj razvitka hotelijerstva i ugostiteljstva u Selcu (Antić 1986: 1–356). Hotel *Rokan* je 1945. godine promijenio ime u hotel *Slaven*.

Dr. sc. Stanko Antić Peverin opisuje ono što je zapisao Ivan Lončarić Papić dočaravajući atmosferu u Selcu i selačkom turizmu za vrijeme i odmah iza Drugoga svjetskog rata, pa kaže *...da je kupalište tijekom rata mirovalo, a u ljeto 1945. zaposjeli su ga naši vojnici invalidi koji su se oporavljali u hotelu „Rokan“.* U kupalište su smještene vojne kuhinje i praonice pa su kabine zanezarene i nečiste, mnoga vrata uništena. (Antić Peverin, Stanko 2011: 151).

⁷ Ježić 1963: 10.

⁸ Miroslav Ježić navodi da su podatci do 1931. godine izgubljeni. Znade se, međutim, da je u to vrijeme turistički život vrlo živ i intenzivan. Boravilo je u Novom u glavnoj sezoni i do 1500 gostiju dnevno.

⁹ Miroslav Ježić navodi podatke za razdoblje od 1931. do 1940. godine.

¹⁰ Srećko Kabalin dodaje stalnim posjetiocima i prolazne, koji su u mjestu boravili manje od 7 dana.

¹¹ Detaljnije: Antić, Vinko. ur. 1986. *Selce turistički razvitak 1894. –1985.* 66–68., kao i Antić, V. 1953. *Turizam Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara.*

Tablica 3.

Pregled ukupnog broja posjetilaca – turista u Selcu 1897.-1939.

Godina	1897.	1902.	1910.	1914.	1938.	1939.
Broj posjetitelja	20	107	262	446	3.000	2.000
Broj noćenja	? ¹²	?	?	?	40.000	25.197

Izvor: Lončarić, Josip. 1986: 275.

Turističko razdoblje Sv. Jelene (danas Dramalj) započelo je 1913. godine izgradnjom vile *Dragice* u vlasništvu Tome Cara Tomice. U toj vili boravila su čehoslovačka djeca iz dječjeg oporavilišta u Crikvenici. Godine 1918. za potrebe gostiju na tom mjestu je izgrađeno prvo morsko kupalište zvano *Maličko*. Fabijan Manestar izgradio je 1921. godine vilu *Danicu* koja je radila kao pansion. Fabijanov sin Jurica Manestar, kasnije poznat kao vrsni ugostitelj i hotelijer, dogradio je vilu *Danicu* 1936. godine. Između dvaju svjetskih ratova sagrađena je vila *Juliana* u vlasništvu Stojkovića, (odmaralište *Željezare* – Jesenice) i kuća Mate Manestra Peke (odmaralište *Posrednik* iz Zagreba).

* * * * *

Sagledavši ukratko početke razvoja hotelijerstva i turizma na području Crikveničko-vinodolske rivijere, može se uočiti da je strani, mađarski kapital u kombinaciji s domaćim privatnim kapitalom i domaćim bankama odigrao izuzetno važnu, može se reći pionirsku ulogu u razvoju hotelijerstva i turizma od prvih početaka pa do početka Drugoga svjetskog rata na području Crikveničko-vinodolske rivijere. Posebno treba naglasiti ulogu domaćih obitelji koje se javljaju kao pioniri turizma u Crikvenici, Novom Vinodolskom, Selcu i Dramlju. Posebnu pažnju zaslužuje i odnos investitora u turističke objekte i tadašnjeg mjesnog rukovodstva Crikvenice, Novog Vinodolskog i Selca i njihova podrška, a na neki način i vizija i jasno opredjeljenje mjesnih vlasti svim tim razvojnim programima na što su dobrim djelom direktno i sami utjecali. Svakako da bi ovaj odnos rukovodstva mjesta i investitora tražio dodatna istraživanja, koja bi nedvojbeno pokazala, posebno u današnjem vremenu, kako lokalna samouprava mora imati značajnu, nekad i presudnu ulogu u razvoju svoga mjesta. Isto tako zamjećuje se da je od četiriju mjesta na području Crikveničko-vinodolske rivijere, Crikvenice, Dramlja, Novog Vinodolskog i Selca, najbrži start u razvoju turizma svakog pojedinog mjesta imala Crikvenica s maksimalnim dolaskom 17.647 turista 1938. godine. Slijedi Novi Vinodolski koji je 1939. godine ostvario 3.946 turističkih dolazaka. Na trećem je mjestu Selce s maksimalno ostvarenih 3.000 dolazaka turista 1938. godine, dok za Dramalj nema točnih podataka iako se sigurno i Dramalj treba uvrstiti u turističke pionire.

¹² Podatci o broju noćenja od 1897. do 1914. godine su nepoznati.

Crikvenica je u analiziranom turističkom startu od 1893. do 1940. po broju ostvarenih turističkih dolazaka u maksimalno ostvarenim godinama bila 4,5 puta ispred Novog Vinodolskog, a čak 5,9 puta ispred Selca. To govori i o turističkim kapacitetima koji su osnova za ostvarenje turističkih dolazaka.

Svaki start, pa tako i ovaj turistički, izuzetno je važan za daljnju i konačnu trku, pa je stoga i Crikvenica u tim početcima sigurno dugo bila (i ostala) perjanica razvoja hotelijerstva i turizma na području Crikveničko-vinodolske rivijere.

Hotelijerstvo na području Crikveničko-vinodolske rivijere nakon Drugoga svjetskog rata, od 1946. do 1975.

Nakon Drugoga svjetskog rata od mjesnih hotelskih poduzeća koja su uvijek bila nosilac i okosnica turističkog razvitka kao samostalna poduzeća djeluju *Therapia, Esplanade, Miramare* i *Crikvenica* u Crikvenici, dok je u Selcu djelovalo ugostiteljsko poduzeće *Slaven*, u Dramlju ugostiteljska radnja *Danica*, a u Novom Vinodolskom ugostiteljsko poduzeće *Lišanj*¹³.

Ovdje valja naglasiti da je društvena proizvodnja na svakom stupnju razvoja imala svoju specifičnu formu odnosno oblik u kojem se ostvarivala. Kapitalizam je stvorio poduzeće kao svoj specifičan oblik koji je u okviru općih zakonitosti razvitka kapitalizma imao i svoj samostalan razvoj. Za kapitalizam je osnovno da je poduzeće samostalan financijski organizam, bez obzira na moguću heterogenost tehnoloških procesa koje sjedinjuje. Takav samostalni financijski organizam postavlja težište na pravno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, a ne na tehnološki proces i tehnološko jedinstvo. Tako je socijalizam naslijedio poduzeće kao osnovnu formu organizacije društvene privrede, koje je zadržalo mnoge karakteristike kapitalističkog poduzeća u ovom promatranom razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata pa do šezdesetih odnosno sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Tako su i u organiziranosti hotelijerstva na području Crikveničko-vinodolske rivijere u tom razdoblju upravo pravno-financijski (a ne tehnološki) odnosi bili odlučujući u organizaciji proizvodnih procesa. Zato se i javljaju mnoga poduzeća koja su sjedinjavala dva ili više različitih tehnoloških procesa ili imala razvijenu sporednu i pomoćnu djelatnost, koja su s gledišta društvene privrede, odnosno u usporedbi s poduzećima kojima je to osnovna djelatnost, u pravilu neracionalna.

U prvom razdoblju do 1950. godine postoji državno vlasništvo nad sredstvima poduzeća i administrativno upravljanje u privredi i u poduzećima te su poduzeća faktično bila izvršni organi državne uprave.

¹³ Vidjeti: *Osvrt na razvoj turističke privrede Općine Crikvenica 1945.-1985.* bilten Radne organizacije *Jadran* Crikvenica. Svibanj 1986. Br. 253.

U drugom razdoblju od 1950. godine dalje u poduzećima imamo radničko samoupravljanje na bazi društvenog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju i uz daleko veću samostalnost poduzeća u samom poslovanju.

Treće razdoblje je od donošenja novog Ustava 1963. godine i novog Osnovnog zakona o poduzećima od 1965. godine, kojima se učvršćuje društveni karakter sredstava poduzeća i proširuje radničko samoupravljanje u poduzeću (Babić 1967). U razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata područje Hrvatskog primorja i Gorskog kotara orijentirano je i dalje prema razvoju turizma, kao najstarije hrvatsko turističko područje.¹⁴

Organiziranost hotelijera Crikvenice od 1946. do 1975.

Dana 16. travnja 1945. godine oslobođena je Crikvenica. Hoteli *Therapia*, *Seidl*, *Esplanade*, *Eden*, i *Češka kolonija*, uz pomoć i suradnju mještana Crikvenice, odmah su pripremljeni za prihvrat i liječenje ranjenika Četvrtе armije. Od hotela koji su bili konfiscirani i nacionalizirani na osnovi prvog Zakona o nacionalizaciji 1946. godine, u Crikvenici je osnovano državno hotelsko poduzeće *Vinodol*, pod Administrativno–operativnim rukovodstvom (AOR) iz Zagreba. Prvi direktor tog poduzeća u Crikvenici bio je Božo Havlin. U tim prvim poslijeratnim godinama (1945.–1952.) hotel *Therapia* korišten je kao odmaralište Glavnog odbora sindikata Hrvatske (Krištafor, Jurdana i Uremović 1988: 82–83).

U 1947. godini, na osnovi dopunjenog Zakona o nacionalizaciji, svi hoteli u Crikvenici prešli su u državno vlasništvo i ušli u sastav postojećeg hotelskog poduzeća *Vinodol* u Crikvenici. Važno je ovdje istaknuti akcije vezane uz kadrove u hotelijerstvu, koje je poduzelo Ministarstvo trgovine i opskrbe Narodne republike Hrvatske 1947. godine. U Crikvenici je održan veliki tečaj za konobare (siječanj–travanj 1948. godine) u hotelu *Esplanade*, koji je završilo oko 100 polaznika iz svih krajeva Hrvatske.

Poznati crikvenički hotelijer Drago Ivančić, nakon povratka iz Skopja, kamno je upućen 1947./48. godine kao organizator i nastavnik prve ugostiteljske škole u Makedoniji, preuzima dužnost osnovanog predstavnštva *Putnika* u Crikvenici, tada jedine turističke agencije u Jugoslaviji. Tada i preko domaće agencije *Putnik* u Crikvenici djeluju čehoslovačka turistička agencija *Čedok* i mađarska agencija *Ibus*.

U listopadu 1949. godine osnovana je u Crikvenici *Centralna škola i dom učenika ugostiteljske struke*, smještena u hotelu *Slavija*. Upravitelj je bio Mladen Skomerža. Škola je 1951. godine preseljena u Opatiju. U 1952. godini

¹⁴ Vidjeti detaljnije Blažević, Branko, 2010. Razvoj turizma u Hrvatskom primorje i Gorskom kotaru 1945.-1980. *Vinodolski zbornik*. Centar za kulturu Dr. Ivan Kostrenčić. Crikvenica. 13. 13-44.

ukida se u hotelu *Therapia* odmaralište Glavnog odbora sindikata Hrvatske i premješta se u hotel *Slavija*. Hotel *Therapia* ulazi u sastav hotelskog poduzeća *Crikvenica*, a za upravitelja je imenovan poznati hotelijerski stručnjak Jurica Manestar (Krištafor, Jurdana i Uremović 1988: 84–88).

Važna godina u crikveničkoj turističkoj povijesti¹⁵ godina je 1952. kad je osnovano jedno od najstarijih turističkih društava u Hrvatskoj. Prvi predsjednik društva bio je Drago Ivančić (Karlan). Iste godine u Crikvenici je osnovana i ispostava Ugostiteljsko-trgovačke komore Rijeka.

Vladimir Krištafor piše (Krištafor, Jurdana i Uremović 1988: 90) da je 1952. godine izvršena decentralizacija ugostiteljskog poduzeća s ciljem suzbijanja monopolskog položaja jednog hotelskog poduzeća i povećanja inicijativa decentraliziranih poduzeća. Tako su od jednog osnovana tri poduzeća:

- Ugostiteljsko poduzeće *Therapia*, koje je imalo u svom sastavu hotele *Therapia*, *Danica* i *Slavija*, radničko-službeničku menzu (u hotelu *Zagreb*), gostionicu *Biser* na Petaku i buffet na gradskom kupalištu. Za direktora poduzeća imenovan je Drago Ivančić Karlan.
- Ugostiteljsko poduzeće *Miramare*, koje je imalo u sastavu hotel *Miramare* i kavanu *Corso*, a kasnije i hotel *Esplanade*, koji se do tada koristio kao vojno odmaralište. Za direktora je imenovan Jurica Manestar.
- Ugostiteljsko poduzeće *Crikvenica*, koje je imalo u sastavu hotel *Viševicu*, te gostionice i buffete u središtu mjesta. Za direktora je imenovan Drago Stipanić.

Interesantan je podatak da je te 1952. godine kućna radinost Crikvenice, Selca, Dramlja i Jadranova raspolagala s ukupno 1.880 kreveta, dok je društveni sektor raspolagao s 930 kreveta, što je činilo 33% u ukupnom kapacitetu od 2.810 kreveta (Krištafor, Jurdana i Uremović 1988: 92).

U 1955. godini hotelski kapaciteti mjesta Crikvenice obuhvaćali su ukupno 554 hotelska kreveta ili 22% od ukupno 2.500 kreveta.

Tablica 4.

Ukupni kapaciteti hotelskog smještaja 1955. godine za mjesto Crikvenicu

Naziv hotela	Therapia	Miramare	Crikvenica	Esplanade	Zagreb	Danica	Viševica	ukupno
Broj kreveta	250	104	77	44	30	29	20	554

Izvor: Krištafor, Jurdana i Uremović 1988: 99.

¹⁵ Kad je riječ o turističkoj povijesti Crikvenice, ali i cijelog vinodolskog kraja i šire, onda je ime prof. dr. sc. Vinka Antića nezaobilazno. On je svojim brojnim istraživanjima i napisima prije i poslije Drugoga svjetskog rata dao veliki doprinos popularizaciji čitavog Hrvatskog primorja, a posebno turističke Crikvenice, Selca i Novog Vinodolskog. Bio je prvi predsjednik Saveza turističkih društava za Istru, Hrvatsko primorje i Gorski kotar, kao i član prvog upravnog odbora Turističkog saveza Hrvatske osnovanog 1953. godine.

U 1955. godini nastavlja se reorganizacija i decentralizacija ugostiteljstva te se iz sastava ugostiteljskih poduzeća *Therapie*, *Miramara* i *Crikvenica* odvajaju pojedine ugostiteljske radnje i od njih se osniva pet samostalnih radnji s tzv. paušalnim društvenim obvezama: gostionica *Vinodolac*, *Primorac* i *Galeb* te buffeti *Petak* i *Školjka* te šest samostalnih ugostiteljskih radnji uz redovni obračun društvenih obveza. Bili su to hoteli: *Esplanade*, *Danica-Dramalj*, *Praha*, *Viševica*, *Zagreb* i kavana *Corso*. Istovremeno se ponovno konstituiraju tri ugostiteljska poduzeća: *Therapia*, *Miramare* i *Crikvenica*. Za direktora tih poduzeća imenovani su: Drago Ivančić Karlan ponovno za *Therapiju*, Vladimir Krištafor za *Miramare* i Nikola Jurinčić Barin za *Crikvenicu* (Krištafor, Jurdana i Uremović 1988: 99–100).

Godine 1960. ponovno se reorganizira ugostiteljstvo Crikvenice. Ukidaju se sve samostalne ugostiteljske radnje (osim gostionice *Primorac*) i priključuju postojećim poduzećima. Istovremeno, osniva se četvrto ugostiteljsko poduzeće *Esplanade*. Direktor tog novog poduzeća postaje Josip Brozičević. Razlozi ovakvim čestim reorganizacijama leže u neujednačenoj rentabilnosti poslovanja, a posebno niskoj rentabilnosti hotela s malim brojem soba (Krištafor, Jurdana i Uremović 1988: 102).

Tablica 5.

Pregled ukupnog broja posjetitelja – turista i noćenja u Crikvenici 1946.-1975.

Godina	Broj turista	Broj noćenja	Godina	Broj turista	Broj noćenja
1946.	11.160	80.849	1961.	50.656	480.171
1947.	16.859	152.898	1962.	56.227	527.310
1948.	15.642	142.584	1963.	53.966	508.210
1949.	17.703	160.532	1964.	65.789	594.940
1950.	18.172	188.231	1965.	65.373	558.995
1951.	16.852	195.657	1966.	76.805	626.736
1952.	16.335	178.391	1967.	87.354	638.633
1953.	18.035	166.458	1968.	87.060	632.262
1954.	22.065	140.535	1969.	102.493	754.923
1955.	23.301	228.905	1970.	107.826	758.304
1956.	23.348	175.593	1971.	119.969	847.654
1957.	29.814	270.874	1972.	131.254	879.471
1958.	35.967	349.426	1973.	130.362	911.602
1959.	35.842	347.223	1974.	124.037	859.279
1960.	48.410	442.945	1975.	128.741	907.169

Izvor: Krištafor, Jurdana i Uremović 1988: 134.

Savjet za ugostiteljstvo i turizam Narodnog odbora Općine Crikvenica 21. ožujka 1962. godine osniva posebnu komisiju sa zadatkom da analizira stanje organiziranosti u ugostiteljstvu te da predloži mjere za njegovo poboljšanje.

Na čelu te komisije bio je Vladimir Krištafor. Komisija je u listopadu 1962. godine izradila prijedlog za reorganizaciju društvenog sektora ugostiteljstva. Prijedlog komisije odnosio se na područje Crikvenice, a to znači i na Selce i Dramalj, jer su ta mjesta bila u sastavu tadašnje crikveničke općine, dok je Novi Vinodolski imao svoju općinu (Krištafor, Jurdana i Uremović 1988: 103).

Prijedlog Komisije o reorganizaciji prihvaćen je po prvoj varijanti (od tri ponuđene) te su se stvorile pretpostavke za novu organizaciju ugostiteljstva na području crikveničke općine (Krištafor, Jurdana i Uremović 1988: 104-105). Ugostiteljsko poduzeće *Slaven* u Selcu i Ugostiteljska radnja *Danica – Dramalj* formiraju se kao samostalna poduzeća, a ostala četiri poduzeća integriraju se u jedno poduzeće sa sjedištem u Crikvenici pod nazivom Ugostiteljsko turističko poduzeće *JADRAN* Crikvenica.

Prva integracija poduzeća *Jadran* Crikvenica 1963./64.

Prilično dugo poduzeće se tako rekući bez rezerve smatralo isključivo proizvodno-ekonomskim akterom, pravnim subjektom koji predstavlja čvrstu cjelinu temeljenu na tehnološkim procesima i ekonomskim interesima. Tek s objavljivanjem nacрта Ustava 1963. godine poduzeće se počinje shvaćati kao labilnija organizacija (radna organizacija) u kojoj se uočavaju mnogi ostatci prethodnog sustava. To je značilo da poduzeće u načelu nije rad udružen na tehnološkom procesu. To je ujedinjenje sredstava, kapitala, tako da ono može sadržavati jednu, ali i više tehnoloških cjelina. Može sadržavati i cjeline koje nemaju međusobne veze. Ugostiteljska poduzeća glavni su organizacijski oblici u kojima se obavlja ugostiteljska djelatnost u robno-novčanoj privredi. Kada se govori općenito o ugostiteljskim poduzećima kao specijaliziranim privrednim organizacijama koje se bave ugostiteljskom djelatnošću, misli se i na ugostiteljske radnje. Najvažniji oblik ugostiteljske djelatnosti obavljaju privredne organizacije, radne i druge organizacije, ugostiteljske radnje samostalni ugostitelji i domaćinstva (Štambuk 1969/1970: 54).

Tablica 6.

Godišnje stope promjene strukture smještajnih kapaciteta u Crikvenici 1966.–1977.

Godina	Hoteli	%	Odmarališta	%	Privatni smještaj	%	UKUPNO	%
1966.	1.022	12,0	3.113	36,0	4.415	52,0	8.550	100,0
1977.	2.275	23,0	2.428	24,0	5.307	53,0	10.010	100,0
Prosječna godišnja stopa rasta/pada	+ 8,35%		-2,45%		+1,84%		+1,58%	

Izvor: Krištafor, Jurdana i Uremović 1988: 117.

Godine 1963. se prvi put kao službeni naziv tvrtke javlja Ugostiteljsko turističko poduzeće *Jadran*. Te godine osniva se zajedničko ugostiteljsko po-

dužeće sastavljeno od postojećih poduzeća *Therapia*, *Miramare*, *Crikvenica* i *Esplanade*, a počinje raditi 1964. godine pod nazivom Ugostiteljsko turističko poduzeće *Jadran* Crikvenica (skraćeno UTP JADRAN) (Krištafor, Jurdana i Uremović 1988: 106–107). Tako je 1964. godine započelo novo razdoblje rada i djelovanja društvenog sektora ugostiteljstva u Crikvenici.

Organiziranost hotelijera Novog Vinodolskog od 1946. do 1975.

U proljeće 1946. godine u Novom Vinodolskom bilo je 38 dvokrevetnih soba sa 76 kreveta, tri sobe s jednim krevetom i 16 soba s otomanom, odnosno ukupno 95 kreveta u privatnom smještaju (Kabalin 1985: 133). U Novom su tada bila četiri hotela: *Lišanj*, *San Marino*, *Klek* i *Slavuj* te 5 gostionica (ugostiteljskih radnji): *Novi* (K. Maričić), *Dobroj Kapljici* (Joso Šamanić), *Narodna kuhinja* i *gostionica* (Lucija Žagar), *Lipa* (Katarina Antak) i *Kavana iznad plaže*. Kao depadanse hotela *Lišanj* evidentirane su vile *Palma* i *Nada* (Kabalin 1985: 136).

U izvjesnom smislu povijesna je godina novljanskog organiziranog hotelijerstva 1948. Narodni odbor općine Novi Vinodolski donio je tada odluku o osnivanju Ugostiteljske radne organizacije, odnosno poduzeća (Kabalin 1985: 136). Formirana je prva društvena organizacija u povijesti novljanskog ugostiteljstva pod nazivom *Lišanj*, mjesno ugostiteljsko poduzeće Novi Vinodolski. Od tada pa doslovno do današnjih dana poduzeće *Lišanj* ima izuzetno veliku samostalnost, bez obzira u kakvoj se organizacijskoj ulozi nalazilo (pa i kasnije kao samostalno poduzeće unutar integracijske cjeline *Jadran* Crikvenica). Uvijek je imalo presudan utjecaj na razvoj ne samo svog poduzeća nego i Novog Vinodolskog kao cjeline i davao svoj ne mali doprinos ukupnom razvitku Jadrana i cijele Crikveničko-vinodolske rivijere.

Koncepcija ovog poduzeća bila je preširoko zahvaćena jer se osnovna djelatnost izgubila u brojnim drugim djelatnostima mjesta. Pod jednim krovom našla se sva komunalna djelatnost od tržnice i klaonice do trgovine na plažama, kupališta, plaže te rasadnika i javnog parka. To se brzo pokazalo kao loša organiziranost zbog potpuno različite poslovne problematike. Do 1948. godine izmijenila su se tri direktora: dr. Ante Kalodžera, Slavko Barta i Joso Maričić Aleksin. Te godine izdvaja se iz sastava *Lišnja* komunalna djelatnost te se 1. siječnja 1949. godine osniva *Ivanj*, mjesno privredno poduzeće Novi Vinodolski, a *Lišanj* ostaje hotelsko-ugostiteljsko poduzeće, čiji direktor postaje Mate Grbac. Iako su promjene rukovodećih osoba u poduzeću bile česte, najduže su se zadržali na toj dužnosti Zdravko Sokolić (1952.–1959.), Petar Radetić (1962.–1973.), Krsto Zoričić (1973.–1976.) i Martin Rubčić (1976.–2002.) (Kabalin

1985: 137). Martin Rubčić proveo je najduži rukovodni staž, vrlo uspješno vodeći poduzeće *Lišanj* punih 26 godina.

Ovaj Prilog ima, između ostalog, za cilj rasvijetliti rezultate rada koji su možda i najviše vezani za glavne rukovodne strukture kao najodgovornije za ugostiteljski, a time i turistički razvitak mjesta. Posebno Petar Radetić (Blažević 1998: 50-53) i Martin Rubčić zaslužuju najveću pažnju ne zato što su najduže vodili poduzeće nego zato što se u njihovim mandatima dogodila velika kvalitativna promjena u turističkom razvitku Novog Vinodolskog. To znači da budući prilozi i istraživanja razvoja novljanskog turizma nikako ne mogu zaobići te dvije osobe izuzetno značajne u povijesti novljanskog turizma.

U prvoj polovici pedesetih godina prošloga stoljeća, ispred kapelice sv. Marije Magdalene u Povilama, u borovom šumarku formira se kamp *Punta* (kasniji kapacitet 500 mjesta). Poduzeće *Lišanj* pristupa izgradnji turističkog naselja *Povile* s restoranom, paviljonima i bungalovima ukupnog kapaciteta 170 smještajnih jedinica (Kabalin 1985: 138.). Na drugom, zapadnom kraju Novog Vinodolskog, početkom šestdesetih godina gradi se Kamp *Zagori*, kojim najprije upravlja komunalno poduzeće *Ivanj*. Ubrzo brigu o daljnjem uređenju i izgradnji kampa preuzima poduzeće *Lišanj*, koje tamo gradi 1963. godine dva manja paviljona sa 48 kreveta. Poduzeće *Lišanj* gradi 1964. godine uz hotel *Lišanj* depadansu *Horizont* (Kabalin 1985: 139.).

Tablica 7.

Pregled ukupnog broja posjetitelja – turista i noćenja u Novom Vinodolskom od 1946. do 1975.

Godina	Broj turista	Broj noćenja	Godina	Broj turista	Broj noćenja
1946.	2.683	43.757	1961.	18.998	180.107
1947.	3.965	48.013	1962.	19.378	157.470
1948.	4.421	58.956	1963.	23.770	199.529
1949.	4.464	55.505	1964.	28.936	247.194
1950.	5.556	61.417	1965.	34.030	250.845
1951.	4.595	45.204	1966.	51.263	358.705
1952.	3.405	42.708	1967.	45.399	353.591
1953.	3.690	34.852	1968.	45.746	357.561
1954.	4.956	33.509	1969.	54.790	451.445
1955.	6.075	50.782	1970.	55.037	429.719
1956.	5.776	54.799	1971.	54.123	414.027
1957.	7.146	76.044	1972.	58.563	401.238
1958.	10.502	112.251	1973.	67.048	485.288
1959.	14.788	137.852	1974.	60.820	448.988
1960.	15.496	143.711	1975.	54.319	407.160

Izvor: Kabalin 1985:150-153.

Velika investicija kreće u Zagori 1967.–1969. godine gdje poduzeće *Lišanj* gradi turističko naselje *Zagori*. Grade se paviljoni *Amor*, *Atas*, *Rekord*, *Odisej*, *Prometej*, *Zeus* i *Neptun*, koji uz već ranije izgrađene manje paviljone *Apolon*, *Luksor* i *Orfej*, dugoročno čine temelj novljanskog hotelijerstva (Kabalin 1985: 140.).

Poduzeće *Lišanj* tijekom dugog poslijeratnog razdoblja od 1948. do 1975. godine djeluje samostalno i čini gospodarski temelj turizma i ugostiteljstva Novog Vinodolskog.

Tijekom dvanaestogodišnjeg razdoblja, od 1963. do 1974. godine, izgrađeni su u Crikvenici hoteli *Mediteran*, *International*, turističko naselje *Ad Turres* i hotel *Omorika*. U Dramlju turističko naselje *Kačjak*, u Selcu turističko naselje *Jadranka*, a u Novom Vinodolskom turističko naselje *Zagori* i *Horizont* kao depandansa hotela *Lišanj* te turističko naselje *Povile*. To znači da je samo u razdoblju od dvanaest godina u šestdesetima i početkom sedamdesetih godina stvorena solidna smještajna turistička osnova Crikveničko-vinodolske rivijere, koja je daleko premašila startne pionirske brojke prvih dolazaka i noćenja tijekom početnih čak pedesetak godina (1891.–1940.).

Organiziranost hotelijera Selca od 1946. do 1975.¹⁶

Hotel *Slaven* i pansion *Esperanto* prelaze iz privatnog u društveno vlasništvo 1945. godine i neposredno nakon rata služe kao bolnica za ranjenike Jugoslavenske armije. Njima se 1948. godine pridružuje i nacionalizirani stari pansion *Selce* te ovi objekti čine do 31. prosinca 1950. godine Mjesno hotelsko poduzeće *Slaven*. Od 1. siječnja 1951. godine *Slaven* se spaja s gradskim ugostiteljskim poduzećem u Crikvenici i u tom sklopu ostaje do 15. veljače 1952. godine. Dana 16. veljače 1952. godine osniva se Gradsko ugostiteljsko poduzeće *Slaven* Selce. U sastavu tog poduzeća bili su hotel *Slaven*, pansion *Selce*, pansion *Esperanto* i gostionica *Lovački rog*. Poduzeće kod osnutka ima kapacitet od 137 kreveta i zapošljava 9 stalnih i 21 sezonskog radnika. Godine 1954. od poduzeća *Slaven* odvajaju se pansion *Esperanto* i gostiona *Lovački rog* koje tvore samostalnu ugostiteljsku radnju *Esperanto*. Ta se radnja ukida 1958. godine, a pansion *Esperanto* ponovno se pripaja Ugostiteljskom poduzeću *Slaven* Selce, dok gostiona *Lovački rog* prestaje poslovati (Lončarić 1986: 145-150.).

Hotel *Slaven* je do 1962. godine imao 82 kreveta, a 1962. pored njega je sagrađeno 10 montažnih bungalov-kućica s ukupno 40 kreveta. Godine 1963. sagrađena je depandansa s 94 nova kreveta, građevinski i tehnološki spojena

¹⁶ Izvor: Lončarić, Josip. 1986. Ugostiteljstvo. *Selce – turistički razvitak 1894.-1985*. Str. 145-159.

s hotelom *Slaven*. Godine 1969. sagrađen je prvi paviljon depandansa D sa 156 kreveta, a 1971. dva paviljona depandanse A i B s ukupno 168 kreveta. Tako je hotel *Slaven* s pripadajućim depandansama dobio ukupni kapacitet od 486 glavnih i 50 pomoćnih kreveta tadašnje B kategorije, s konzumnim kapacitetom od 1.947 stolica (727 stolica u zatvorenom i 1.220 stolica na otvorenom).

Turističko naselje *Jadranka* bilo je naselje II. kategorije. Sastojalo se od matičnog objekta koji je obnovljen 1965. godine s restoranom i od paviljona – depandansi. Paviljoni – depandanse građeni su u razdoblju od 1963. do 1968. godine. Čitavo naselje imalo je 348 glavnih kreveta i 86 pomoćnih. Konzumni kapacitet bio je 792 stolice, od čega 432 stolice u zatvorenom i 360 stolica na otvorenom.

Hotel *Varaždin* sagrađen je 1971. godine, a sagrađio ga je Kombinat *Zagorje* iz Varaždina. Hotel je bio A kategorije s 348 glavnih kreveta i 112 pomoćnih te s unutrašnjim bazenom i kuglanom. Konzumni kapacitet iznosio je 876 stolica, i to 646 u zatvorenom i 230 na otvorenom.

Hotel *Marin* sagrađen je 1964. godine, a paviljoni – depandanse građeni su etapno do 1970. godine. Hotel je imao 220 glavnih i 30 pomoćnih kreveta i zatvoreni bazen s toplom morskom vodom. Konzumni kapacitet iznosio je 270 stolica na zatvorenom i 200 na otvorenom. Hotel *Marin* bio je poslovna jedinica u sastavu OOUR-a *Hotelijerstvo* Ugostiteljske radne organizacije *Korana* Karlovac.

Pansion *Esperanto* bio je pansion III. kategorije s 30 glavnih kreveta i 2 pomoćna. Konzumni kapacitet iznosio je 285 stolica, i to 85 na zatvorenom i 200 na otvorenom.

Stari pansion *Selce* s 21 krevetom (to je do 1948. godine bio hotel *Lončarić*) nalazio se na mjestu današnjeg hotela *Selce* do 1985. godine kada je srušen.

Buffet *Trg* imao je kapacitet 150 stolica na otvorenom, dok je restoran *Maslina* sagrađen 1978. i proširen 1983. godine, a imao je ukupno 340 stolica, i od toga 32 stolice u zatvorenom prostoru.

Restoran *Slana* uređen je 1965. godine kao restoran s 99 sjedećih mjesta.

Autokamp *Selce* počinje zvanično s radom 1957. godine u organizaciji Turističkog društva *Selce* iako je početak bio i ranije, ali kampisti su dolazili neorganizirano već od 1953. do 1957. godine. Godine 1965. kamp prelazi Ugostiteljskom poduzeću *Slaven* *Selce*. Kamp se tada proširio na prostor uz obalu sve do kampa *Slana*. Godine 1975. sagrađen je na starom i novom prostoru sadašnji autokamp, koji se narednih godina stalno modernizira i uređuje. Ispred kampa sagrađeno je od 1978. do 1983. novo kupalište s kvalitetnom turističkom ponudom. Kamp je bio II. kategorije, s kapacitetom od 3.000 mjesta, ali kad se odbije 500 mjesta koja su organizirana u slovenskom odmaralištu *Letovišče* iz Kočevja, dobije se stvarni kapacitet kampa od 2.500 mjesta.

Autokamp *Slana*, s kapacitetom od 1.000 mjesta, datira iz 1965. godine, a bio je u organizaciji vojske, najprije JNA, a kasnije, od 1991. Hrvatske vojske.

Interesantan je podatak da, iako je turizam započeo s privatnim iznajmljivačima soba, privatnih ugostiteljskih radnji u Selcu uopće nije bilo od 1948. do 1965. godine. Prva privatna gostionica otvorena je 1965. godine.

Tablica 8.

Pregled ukupnog broja posjetitelja – turista i noćenja u Selcu od 1946. do 1975.

Godina	1946.	1950.	1955.	1960.	1965.	1970.	1975.
Broj turista	1.679	3.550	3.232	18.099	26.729	47.055	72.934
Broj noćenja	16.722	54.450	35.453	191.926	225.526	430.802	559.385

Izvor: Lončarić 1986: 202.

Iz navedenog proizlazi da je poduzeće *Slaven* u Selcu, isto kao i *Lišanj* u Novom Vinodolskom, imalo svoju povijest u kojoj je njegova samostalnost i odgovornost za razvoj Selca kao turističke cjeline stalno razvojno jačala, pa i tijekom procesa koji kasnije slijede u okviru novih integracijskih oblika u kojima je *Slaven* sačuvao svoju samostalnost i utjecaj na ekonomski, pa i društveni razvitak Selca i Crikveničko-vinodolske rivijere u cjelini.

Organiziranost hotelijera Dramlja od 1945. do 1975.

Fabijan Manestar sagradio je 1921. godine vilu *Danica* koja je radila kao pansion. Fabijanov sin Jurica Manestar, kasnije poznat kao vrstan ugostitelj i hotelijer, dogradio je vilu 1936. godine. Vila *Danica* bila je do 1948. godine odmaralište Vlade Narodne Republike Hrvatske, a nakon toga nastavlja ugostiteljsko-turističku djelatnost u sastavu Ugostiteljskog poduzeća *Therapia* u Crikvenici. Godine 1955. vila *Danica* odvojila se od Ugostiteljskog poduzeća *Therapia* (Krištafor, Jurdana i Uremović 1988). Prema prijedlogu Komisije za reorganizaciju društvenog sektora ugostiteljstva iz 1962. godine, koji su podržale sve ugostiteljske organizacije Općine Crikvenica, formira se ugostiteljska radnja *Danica Dramalj* kao samostalno poduzeće. Tako su u Općini Crikvenica formirana tri samostalna ugostiteljska poduzeća: Ugostiteljsko-turističko poduzeće *Jadran* Crikvenica (skraćeno: UTP *Jadran*), Ugostiteljsko poduzeće *Slaven* Selce i Ugostiteljsko poduzeće *Danica Dramalj*.

* * * * *

U razdoblju od 1963. do 1974. na čitavom području Crikveničko-vinodolske rivijere sagrađeni su brojni smještajni kapaciteti i podignuta ukupna turistička ponuda na visoku razinu. U tom razdoblju spominjemo samo najznačajnije objekte koji su bili okosnica ukupnog razvitka svih mjesta, ali i općine (komune) u cjelini. Sagrađeni su u Crikvenici hoteli „Mediteran“ i „International“, turističko

naselje „Ad Turres“ te hotel „Omorika“. U Dramlju je sagrađeno turističko naselje „Kačjak“. U Selcu turističko naselje Jadranka, paviljoni u sklopu hotela Slaven i kamp Selce. U Novom Vinodolskom turističko naselje „Zagori“, depandansa „Horizont“ u sklopu hotela „Lišanj“, turističko naselje „Povile“ i kamp „Punta“ u Povilama.

U tom razdoblju 1963.–1974. u Crikvenici je povećan broj dolazaka turista za 1,9 puta, a noćenja za 1,7 puta. U Novom Vinodolskom u istom je razdoblju povećan broj dolazaka 2,6 puta, a noćenja 2,3 puta. U Selcu je u razdoblju 1965.–1975. povećan broj dolazaka turista za 2,7 puta, a noćenja 2,5 puta. To govori da su se u tom promatranom razdoblju Selce i Novi Vinodolski relativno nešto brže razvijali nego Crikvenica, iako je Crikvenica i dalje, prema apsolutnim vrijednostima u 1974. godini, dva puta jača od Novog Vinodolskog, a po broju ostvarenih noćenja 1,9 puta. Isto tako, Crikvenica je u odnosu na Selce po broju dolazaka turista 1974. godine 1,7 puta jača, a prema ostvarenim noćenjima 1,5 puta. To je bitno smanjenje u odnosu na početke turizma kada je Crikvenica u analiziranom turističkom startu (1893.–1940.) prema broju ostvarenih turističkih dolazaka u maksimalno ostvarenim godinama bila 4,5 puta ispred Novog Vinodolskog, a čak 5,9 puta ispred Selca. To indirektno govori i o razvoju ukupnih turističkih kapaciteta koji su osnova za ostvarenje turističkih dolazaka i noćenja.

Hotelijerstvo Crikveničko-vinodolske rivijere od 1975. do 1990.

Hotelijeri Crikveničko-vinodolske rivijere u narednih petnaest godina ulaze u fazu značajnih reorganizacija i integracijskih procesa, koji imaju za posljedicu stvaranje zajedničke Radne organizacije za hotelijerstvo *Jadran*, koja udružuje ugostiteljstvo Crikvenice, Novog Vinodolskog, Selca i Dramlja. Ta je organizacija snažno počela otvarati procese burnog materijalnog razvoja na čitavom području tadašnje Općine Crikvenica, što je bilo vidljivo u mijenjanju postojeće strukture i kvalitete ukupne turističke ponude, ali i u podizanju ukupnog društvenog standarda stanovništva tog područja.

Druga integracija *Jadran* Crikvenica 1975. – udruženi hotelijeri Crikvenice, Novog Vinodolskog, Selca i Dramlja

Prije nego prijedemo na konkretne oblike organiziranja hotelijera Crikvenice, Novog Vinodolskog, Selca i Dramlja, nužno je ukazati na Ustavne amandmane iz 1971. i Ustav iz 1974. godine koji su odredili temeljni oblik poduzeća. Novi temeljni organizacijski oblik morao je u pravilu biti uži od dosadašnjeg poduzeća, ako ni zbog čega drugog onda stoga da se razbije njegovo proizvod-

no svaštarstvo i transformira proizvođača u subjekt odlučivanja o svim temeljnim pitanjima proizvodnje i raspodjele, prema Ustavu i ustavnim amandmanima. Ustavni amandmani uvode osnovnu organizaciju udruženog rada (OOUR) kao temeljni samoupravni oblik u kojem se radnici slobodno udružuju i koja time postaje originalni nosilac prava na samoupravljanje i samorganiziranje. U radnim organizacijama ustavni su se amandmani različito tumačili i provodili. Zato se činilo da se Zakonom o udruženom radu¹⁷ trebalo tim tehničko-tehnološkim, organizacijskim i razvojnim komponentama dati adekvatno značenje i mjesto. Nažalost, to se nije dogodilo, već se nastavilo s procesom konstituiranja osnovnih organizacija na dosadašnji način. Sve je i dalje bilo usmjereno samo na konstituiranje osnovnih organizacija kao samostalnog poslovnog subjekta sa svim potrebnim atributima: tržišnim subjektivitetom, pravnom osobnošću i vlastitim žiroračunom. Najveća kritika takvog sustava dolazila je iz prakse u kojoj nije bilo primjera da se neki dio (OOUR) izdvojio iz postojeće organizacije i udružio, u drugu radnu organizaciju, s osnovnim organizacijama s kojima ima izrazito intenzivnu povezanost (OOUR-i iz poljoprivrede, trgovine, prerađivačke industrije, ribarstva i drugi). Osnovni razlozi takvog kretanja nalazili su se u teritorijalnoj pripadnosti osnovnih odnosno radnih organizacija. Umjesto da se radna organizacija konstituirala udruživanjem osnovnih organizacija, poduzeće je ostalo okvir unutar kojega se događala transformacija i unutar kojega su se konstituirale osnovne organizacije (Novak 1984: 115-135.). To je bila opća praksa koja nije mimoišla ni *Jadran* i njegovu organizaciju.

Od 1. veljače 1975. godine¹⁸ djeluje zajednička Radna organizacija za hotelijerstvo *Jadran* ili skraćeno ROH *Jadran*, kao udruženo ugostiteljstvo Crikvenice, Novog Vinodolskog, Selca i Dramlja. Posebno valja istaknuti da je upravo povijesno naslijeđe, vezano na samostalna ugostiteljska poduzeća u Crikvenici (*Jadran*), Selcu (*Slaven*), Novom Vinodolskom (*Lišanj*) i Dramlju (*Danica*), bilo presudno za, na neki način, nastavak razvojne samostalnosti u novoj organizacijskoj cjelini. Uz korištenje svih razvojnih prednosti i sinergije novoga sustava poduzeća su razvijala ne samo sebe već i destinacije odnosno mjesta u kojima im je bilo sjedište.

Generalni direktor ROH *Jadrana* postaje Vladimir Krištafor, dipl. oec. Direktori poduzeća ili Osnovnih organizacija udruženog rada (OOUR-a) u sastavu ROH-a *Jadran* bili su: Branko Jelenović, oec. (OOUR *Ad Turres*, Crikvenica), Boris Lovrić, oec. (OOUR *Miramare*, Crikvenica), Tomislav Župan, oec.

¹⁷ Zakon o udruženom radu, skraćeno ZUR, bio je jedan od temeljnih zakona nekadašnje samoupravne socijalističke Jugoslavije od 1976. sve do njenog raspada 1990-ih godina.

¹⁸ Vidjeti: 1974. Program rada Koordinacionog odbora radnih organizacija *Jadran*, *Lišanj*, *Slaven*, *Danica*. *Bilten R.O. „Jadran“*.

(OOUR *Therapia*, Crikvenica), Martin Rubčić, dipl. oec. (OOUR *Lišanj*, Novi Vinodolski), Ivica Barac, oec. (OOUR *Danica*, Dramalj), i Josip Lončarić, dipl. oec. (OOUR *Slaven*, Selce). Ilija Marković, dipl. prav. (direktor općih, pravnih i kadrovskih poslova), Slavko Grozdek, dipl. ing. (direktor Radne zajednice zajedničkih službi), Ivica Pobor do 1977., a od 1978. Branko Blažević, dipl. oec. (financijski direktor), Nikola Šaban, oec. (direktor nabave), Drago Ivančić, oec. do 1977., a od 1977. Roko Leš, prof. (direktor prodaje), Slavko Matejčić, dipl. oec. (šef računovodstva), Leo Lušičić, dipl. ing. (direktor AOP-a).

O tom razdoblju najbolje svjedoče podatci koji govore da je iskorištenost ukupnih kapaciteta povećana od 109 dana u 1975. godini na 164 dana u 1988. godini. Ovo razdoblje karakterizira vrlo dinamična investicijska aktivnost, koja je bila usmjerena prvenstveno na temeljite rekonstrukcije i adaptacije starih objekata i podizanje ukupne kvalitete smještajne, ali i ukupne ugostiteljske ponude prema zahtjevima tržišta. Podižu se kategorije svih hotela na razinu B i A kategorije (ukupno 5.000 ležaja). Sagrađen je prostor za novih 508 ležajeva i preko 2.500 sjedala u raznim vrstama ugostiteljskih objekata. Velika ulaganja poduzeta su u uređenje mjesta, plaža, komunalnu infrastrukturu i sl. U tom razdoblju *Jadran* bilježi vrlo buran rast zaposlenih, od 1.016 u 1975. na 1.903 radnika u 1988. godini.

Posebna uloga u razvoju poduzeća *Jadran* pripada stručnim službama. Proizvodnu povezanost uvijek posreduje jedna ili više izvanproizvodnih faza (funkcija) procesa reprodukcije (prodaja, nabava, istraživanje, razvoj, financijska funkcija i sl.). Kako te izvanproizvodne funkcije realiziraju odgovarajuće stručne službe, proizlazi da je uloga i položaj radne organizacije u privredi i društvu ovisila, u krajnjoj liniji, o radu stručnih službi, njihovoj pravilnoj procjeni postojeće situacije i tendencija te o kvaliteti prijedloga što su ih podnosili. Možemo reći da su stručne službe *Jadrana* svoju ulogu ostvarivale na različite načine, ali uvijek na osnovi sporazuma i odluka s OOUR-ima i njihovim direktorima¹⁹.

To razdoblje karakteriziraju tri izuzetno važna strateška dokumenta Općine Crikvenica²⁰ i ROH-a *Jadran*:

- Dugogodišnji program razvoja turizma i ugostiteljstva Općine Crikvenica za razdoblje od 1973. do 2000. godine (Ekonomski institut Rijeka. 1974.)

¹⁹ Ta tijesna i neophodna suradnja ostvarivala se kroz dnevne kontakte na rukovodnim razinama između Radne organizacije *Jadran* i njezinih poduzeća OOUR-a. Formalno se to događalo na stalnom kolegiju (jednom tjedno ili po potrebi), kojeg su činili svi direktori unutar *Jadrana*.

²⁰ Općina Crikvenica obuhvaćala je administrativno područje koje je pokrivala turistička subregija Crikveničko-vinodolska rivijera.

- Dugoročni razvoj Općine Crikvenica za razdoblje od 1973. do 2000. godine
- Dugogodišnji program razvoja ROH-a *Jadran* za razdoblje 1977.–2000. godine (Ekonomski institut Rijeka. 1974.)

U skladu s navedenim programima ROH *Jadran* dao je prioritet ulaganjima usmjerenim na modernizaciju smještajne ponude i povećanje izvanpansionske ponude i kapaciteta. U tom razdoblju izvršena je²¹:

- temeljita rekonstrukcija i modernizacija hotela *Therapia* u Crikvenici (1978.)
- temeljita rekonstrukcija hotela *Zagreb* (1979.)
- temeljita rekonstrukcija i modernizacija hotela *Esplanade* (1980.)
- ruši se stari i gradi novi hotel *Crikvenica* (1984/85.)
- temeljita rekonstrukcija i modernizacija hotela *International* Crikvenica (1986.)

Sa stanovišta povećanja i poboljšanja izvanpansionske turističke ponude sagrađeni su i organizirani sljedeći sadržaji:

- novi izletnički motorni brod *Jadran* (1978.)
- novi restaurant – buffet *Crni molo* (1979.)
- novi sportski centar *Ad Turres* ispred hotela *Omorika* (1981.)
- uređenje pivnice *Filumena* u prizemlju hotela *Zagreb* (1981.)
- otkup objekata i uređenje snack-bara *Promenada* (1981.)
- izgradnja restorana *Mendula* kod kupališta *Ad Turres* (1982.)
- obnavljanje i preuređenje kavane *Corso* (1982.)
- izgradnja lučice i proširenje kupališta *Ad Turres* (1982.)
- izgrađen je veliki elektronski centar u prostorima hotela *Praha* (1985.).

Važno je ovdje spomenuti da je 12. srpnja 1980. godine dovršen jedan od najvećih krupnih infrastrukturnih objekata. Puštena je u promet crikvenička zaobilaznica, čime je dugoročno riješen problem prometne gužve u Crikvenici, ali i jedno od velikih uskih grla prometa na Jadranskoj magistrali, koja je do tada prolazila kroz Crikvenicu.²²

²¹ U čitavom razdoblju od 1977. do 1986. godine, kao i od 1991. do 1995. autor ovoga rada direktno je sudjelovao u svim razvojnim projektima HTP *Jadrana* u funkciji Financijskog direktora (1977.-1986.) i u funkciji glavnog direktora HTP *Jadran* (1990.-1995.). U razdoblju 1986.-1989. autor ovoga rada bio je na funkciji predsjednika Općine Crikvenica, tako da je također bio uključen u realizaciju razvojnih programa HTP *Jadran*, a posebno ukupne komunalne i razvojne problematike bivše Općine Crikvenica.

²² Velike zasluge za taj značajan građevinski, prometni i turistički projekt pripada tadašnjoj Skupštini Općine Crikvenica i njezinu predsjedniku Izvršnog vijeća Vinku Smojveru.

Tablica 9.

Broj posjetitelja i ostvarenih noćenja u Crikvenici u razdoblju 1976.–1984.

Godina	1976.	1977.	1978.	1979.	1980.	1981.	1982.	1983.	1984.
Posjetioci	121.505	117.652	135.764	129.265	117.313	117.658	114.306	125.166	130.571
Noćenja	808.318	771.569	883.867	887.351	868.990	851.089	756.647	866.567	902.442

Izvor: Krištafor, Jurdana i Uremović 1988: 134–135.

Detaljniju sliku o ulaganjima i podizanju kvalitete ponude za promatrano razdoblje koje se odnosi na destinaciju Novi Vinodolski može se vidjeti u *Novljanskom zborniku*, u članku *Prilog istraživanju novljanskog turizma* (Blažević, Rubčić 2000: 249–265). Ovdje navodimo samo osnovna investicijska ulaganja u cilju podizanja kvalitete ukupne turističke ponude.

- Dovršenje i kompletiranje Turističkog naselja *Zagori* (1979.–1981.), i to:
 - uvedeno je centralno grijanje za 500 kreveta i 800 sjedećih mjesta u restoranu;
 - uređena je polukongresna dvorana kapaciteta 400 sjedala s centralnim grijanjem i režijskom kabinom;
 - konačno je završen zatvoreni bazen s morskom toplom vodom, dvije saune, turistička ambulanta i odjel za masažu;
 - uređen je prostor za sport i rekreaciju te izgrađeno 4 teniska igrališta, 4 boćališta i igralište za male sportove.
- Rekonstrukcija starog hotela *Lišanj* i depadanse *Horizont* te dogradnja novog dijela hotela *Lišanj* s novih 160 kreveta. U hotelu:
 - sve sobe imaju kupaonicu, wc i grijanje,
 - uređena je kongresna dvorana s 400 sjedala,
 - sagrađen je otvoreni bazen na kupalištu,
 - sagrađena su 3 teniska igrališta, 4 igrališta za boćanje i igrališta za male sportove,
- Dovršetak gradnje druge faze kupališta i otvaranje kavane *Park* (1982.)
- Otvaranje kafe bara *Centar* na Placi (1983.)
- Otvaranje restoranta *Frankopan* u Domu kulture, sa 150 sjedala (1983.)
- Otvaranje snack bara *Marina* u luci, sa 40 sjedećih mjesta u zatvorenom i 60 na otvorenom (1984.)
- Otvaranje kafe bara *Stanica* i restoranta *Luka* u Povilama sa 60 sjedala u zatvorenom i 150 na terasi.

Važno je posebno istaknuti da su ulaganja HTP *Lišanj* u komunalnu infrastrukturu mjesta u razdoblju od 1975. do 1988. godine ukupno iznosila blizu 4 milijuna tadašnjih DM (njemačkih maraka), u čemu su novljanski hotelijeri

sudjelovali s visokih 70% (Blažević, Rubčić 2000: 257–258). To ulaganje u komunalnu infrastrukturu mjesta značilo je podizanje kvalitete ukupne turističke ponude od rješavanja problema kanalizacije i kolektora, izgradnje kupališta, održavanja javnih površina, asfaltiranja ulica, uređenja šetališta, uređenja ulica Starog grada i drugo. Takvo visoko učešće hotelijera u rješavanju komunalnih problema prisutno je i u drugim mjestima tadašnje Crikveničko-vinodolske rivijere, s napomenom da je potrebno tu problematiku detaljnije istražiti.

Tablica 10.

Broj posjetitelja i ostvarenih noćenja u Novom Vinodolskom u razdoblju 1976.–1984.

Godina	1976.	1977.	1978.	1979.	1980.	1981.	1982.	1983.	1984.
Posjetioci	52.806	57.750	72.894	70.198	67.796	68.908	57.500	59.953	74.671
Noćenja	390.995	403.240	460.247	491.371	508.996	529.577	433.677	442.480	519.858

Izvor: Kabalin 1985: 153.

Godine 1975. Ugostiteljsko poduzeće *Slaven Selce* spaja se s ostalim poduzećima na području tadašnje Općine Crikvenica u jedno poduzeće, Radnu organizaciju za hotelijerstvo *Jadran Crikvenica*, u kojoj *Slaven* dobiva status Osnovne organizacije udruženog rada *Slaven* (skraćeno OOUR *Slaven*). Godine 1976. pripojen je OOUR-u *Slaven* i hotel *Varaždin*. Osnovna organizacija udruženog rada *Slaven Selce* i dalje nastavlja kontinuitet borbe za svoje poduzeće, ali i za svoje mjesto, unutar udružene zajedničke Radne organizacije za hotelijerstvo *Jadran Crikvenica*, kao i za sinergijske efekte na razini Radne organizacije *Jadran* i Crikveničko-vinodolske rivijere u cjelini.

- Godine 1978. obalna kupališta u Selcu prelaze s Mjesne zajednice Selce na upravljanje OOUR-u *Slaven*.
- Godine 1981. s Turističkog društva u OOUR *Slaven Selce* prelazi *Turist biro*, tj. recepcija privatnog smještaja i izletnički brod s pripadajućim osobljem.
- Isto tako 1984. godine Dom prosvjete u Selcu prelazi s Mjesne zajednice Selce i Narodne knjižnice i čitaonice Selce na upravljanje OOUR-u *Slaven*.

Privatni smještaj je u razdoblju od 1945. do 1981. prošao kroz tri organizacijske forme. Od 1945. do 1953. evidentiranje turista i noćenja u privatnom smještaju obavljala je služba Općine Selce. Od 1953. taj posao preuzima Turističko društvo Selce, da bi 1981. godine služba privatnog smještaja ušla u sastav OOUR-a *Slaven*. Ista se organizacijska promjena dogodila i u Crikvenici gdje to poslovanje preuzima OOUR *Miramare*, a Novom Vinodolskom OOUR *Lišanj*.

Tablica 11.

Broj domaćinstava i kreveta u Selcu od 1953. do 1985. godine

Godina	Broj domaćinstava	Broj kreveta	Godina	Broj domaćinstava	Broj kreveta
1953.	20	80	1970.	240	1.350
1955.	30	210	1975.	280	1.805
1960.	145	870	1980.	315	2.005
1965.	200	950	1985.	340	2.912

Izvor: Lončarić, Čedomir 1986: 219-226.

Evidentno je iz prikazanih podataka, a to zaključuje i dugogodišnji voditelj te radne jedinice Čedomir Lončarić²³ da je privatni smještaj odigrao veoma važnu ulogu u razvoju mjesta Selce, posebno na ekonomskom planu. Upravo privatnom smještaju treba zahvaliti takav društveni standard koji Selčani uživaju. Isto tako dugo razdoblje bavljenja iznajmljivanjem soba i turizmom rezultiralo je zavidnom razinom turističke kulture, kao i zavidnom kvalitetom turističke ponude u privatnom smještaju.

U Selcu je 1986. godine sagrađen hotel *Selce*, B kategorije s 211 kreveta, s konzumnim kapacitetom u restoranu od 210 sjedećih mjesta i natkrivenom terasom od 80 stolica, zatim s kavanom od 56 sjedećih mjesta u zatvorenom i 48 sjedećih mjesta pod natkrivenom terasom, slastičarnicom s 28 sjedećih mjesta, brijačnicom, frizerskim salonom i prodavaonicom cvijeća. Ispred hotela sagrađen je novi gat, tj. lučica za 110 čamaca i dizalicom do 5 tona (Lončarić, J. 1986: 146).

Povijest rukovođenja selačkim ugostiteljskim poduzećem počinje sa Silvestrom Antićem Šaverijom (1946.–1951.), zatim Marijanom Lončarićem, direktorom ugostiteljskog poduzeća *Slaven Selce* (1952.–1964.). Direktor ugostiteljskog poduzeća *Slaven Selce* od 1964. do 1970. godine bio je Veljko Lončarić. Najduži staž s izuzetnim rezultatima u napretku poduzeća kao i mjesta u cjelini pripada direktoru Josipu Lončariću Vidiću, koji je vodio poduzeće *Slaven Selce* 17 godina (1970.–1986.).

Tablica 12.

Broj posjetilaca i ostvarenih noćenja u Selcu u razdoblju 1976.–1984.

Godina	1976.	1977.	1978.	1979.	1980.	1981.	1982.	1983.	1984.
Posjetitelji	79.170	86.054	95.194	96.025	87.750	103.660	92.86	96.203	104.861
Noćenja	533.387	606.122	654.222	662.852	663.944	716.276	678.416	679.994	717.627

Izvor: Godišnja izvješća (po godinama) Turističkog društva Selce

²³ Čedomir Lončarić dugi je niz godina bio direktor privatnog smještaja u organizaciji Turističkog društva Selce, kao i u organizaciji OOUR-a *Slaven Selce*.

* * * * *

Možda za kraj ovog analiziranog razdoblja (1976.–1985.), koje ima izuzetno važno mjesto u ukupnom razvoju čitave bivše općine Crikvenica, a posebno ugostiteljstva, najbolje govore podatci i same tvrdoglave činjenice. Mora se napomenuti kako ne postoji linearni razvoj, tako da je ta 10-godišnja razvojna dinamika bila različita unutar svake lokalne jedinice. To bi tražilo dodatne analize i istraživanja, ali se nameće zaključak, da iako stope rasta smještajnih kapaciteta za čitavu Općinu Crikvenica nisu bile niske, nije se uspjela bitnije promijeniti struktura smještajnih kapaciteta u korist osnovnih kapaciteta u hotelima i turističkim naseljima, dok se stalno povećavalo učešće komplementarnog smještaja (posebno kućne radinosti). Pravi razlog takve smještajne strukture leži najprije u pomalo nekontroliranom razvoju stanova za sekundarni smještaj i u nedovoljno prisutnoj pravnoj državi i tzv. političkoj volji da se dosljedno provode odluke i zakoni vezani uz razvoj smještajnih kapaciteta definiranih prostornom dokumentacijom²⁴. Isto tako, razlog takve strukture smještajnih kapaciteta vezan je uz nužno i prioritetno obnavljanje i adaptiranje velikog broja starih i nefunkcionalnih hotela i turističkih naselja te podizanje istih na viši standard i kvalitetu, na čemu su se iscrpljivali i materijalni i kadrovski resursi. (Potpuno su rekonstruirani hoteli: „Therapia“, „Esplanade“, „Zagreb“, „International“, „Crikvenica“, „Rivijera“, „Lišanj“ (stari dio), Turističko naselje „Zagori“ i drugi brojni ugostiteljski objekti i sadržaji). Isto tako bilo je nužno proširivati i graditi nove sadržaje da bi se moglo zadržati i povećati konkurentnost na domaćem i stranom tržištu.

Tablica 13.
Smještajni kapaciteti Općine Crikvenica u razdoblju 1965.–1985.

Vrsta objekta	1965.	1970.	1975.	1980.	1985.	Indeks 85/65	Prosječna godišnja stopa rasta
Hoteli, moteli i prenoćišta	1.861	2.527	3.360	3.462	3.377	181	3,2
Turistička naselja	879	1.833	1.921	1.891	2.289	260	5,2
Kampovi	4.180	8.055	8.380	8.165	8.860	212	4,0
Odmarališta	6.532	5.839	6.152	5.668	6.682	102	0,1
Privatne sobe	4.550	11.055	15.680	16.032	19.665	432	8,0
UKUPNO	18.002	29.309	35.493	35.218	40.863	227	4,4

Izvor: Lončarić, Leo 1986: 276.

²⁴ Vidjeti članak u Novom listu: Blažević, Branko. Planom iz 1988. godine sprečavali smo nekontroliranu izgradnju. 2003: 19.

U čitavom 25-godišnjem razdoblju (1960.–1985.), prvo milijunsko turističko noćenje u Općini Crikvenica ostvareno je davne 1963. godine, drugi milijun ostvaruje se 1971. godine, dok se tri milijuna turističkih noćenja ostvarilo 1985. godine. Najvažniji su pokazatelji tog kretanja prosječne godišnje stope rasta koje su za Općinu Crikvenica ostvarene kako slijedi: ukupni broj posjetitelja raste po stopi od 7% godišnje, broj stranih posjetitelja 10,6% godišnje, broj domaćih po stopi od 4,0% godišnje, broj ukupnih noćenja po stopi od 5,6% godišnje, broj stranih noćenja 10,4%, a domaćih noćenja po stopi od 2,9% godišnje. (Lončarić L. 1986: 278.–279.).

Tablica 14.
Zastupljenost pojedinih vrsta kapaciteta Općine Crikvenica od 1970.–1985. (u %)

Vrste smještaja	1970.	1975.	1980.	1985.
Hoteli	15,1	10,2	9,8	8,2
Turistička naselja	-	5,3	5,2	5,6
Odmarališta	19,9	17,4	16,3	16,3
Privatne sobe	37,6	43,7	48,2	48,2
Kampovi	27,4	23,4	21,7	21,7
UKUPNO	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Privatni sektor u turističkoj ponudi Općine Crikvenica. Institut za turizam. 1986: 2.

Tablica 15.
Struktura smještajnih kapaciteta u usporednim područjima u 1985. godini

Vrsta smještaja	Općina Crikvenica		Općina Opatija		Općina Poreč		ZO Rijeka	
	Broj kreveta	%	Broj kreveta	%	Broj kreveta	%	Broj kreveta	%
Hoteli, moteli i turistička naselja	5.666	13,9	7.155	44,3	24.076	27,3	87.178	21,4
Odmarališta i ljetovališta	6.682	16,3	723	4,5	4.420	5,0	40.863	10,0
Privatne sobe	19.655	48,1	5.063	31,4	4.773	5,5	101.182	24,9
Kampovi	8.860	21,7	3.200	19,8	54.800	62,2	177.328	43,7
UKUPNO	40.863	100,0	16.141	100,0	88.069	100,0	406.551	100,0

Izvor: Privatni sektor u turističkoj ponudi Općine Crikvenica. Institut za turizam. 1986: 3.

Tablica 15. daje nam pravu sliku stanja smještajne ponude u tri velike turističke općine, koje se bitno razlikuju prema strukturi smještajnih kapaciteta, a to znači i prema razvojnoj politici i razvojnoj orijentaciji. Kod Općine Crikvenica daleko se najveća zastupljenost smještajne ponude, apsolutno i relativno, nalazi u tzv. privatnom smještaju. Ta činjenica na svoj način daje obilježja toj ukupnoj ponudi, predodređuje njezinu tržišnu poziciju i poslovnu politiku. Ali, to ujedno obvezuje da se prema privatnom smještaju, tada i ubuduće mora posta-

viti znatno organiziranije te da ga se u privređivanje treba uključiti kao važnog partnera i kao dio jedinstvene ponude.

Tablica 16.

Iskorištenost smještajnih kapaciteta u Općini Crikvenica od 1970.–1985.

(broj dana punog korištenja)

Godina	UKUPNO	Hoteli	Turistička naselja	Odmarališta	Privatne sobe	Kampovi
1970.	66,1	117,7	96,1	77,3	74,8	24,6
1975.	6,3	11,6	106,6	79,8	64,1	33,9
1980.	74,7	128,4	119,8	78,4	69,6	49,3
1985.	77,9	161,6	138,1	81,0	66,6	53,9

Izvor: Privatni sektor u turističkoj ponudi Općine Crikvenica. Institut za turizam. 1986: 13.

U razdoblju od 1976. do 1984. u Crikvenici se povećao broj dolazaka turista za 1,1 puta kao i broj ostvarenih noćenja za 1,1 puta, u Novom Vinodolskom broj se dolazaka turista povećao za 1,4 puta, a ostvarenih noćenja za 1,3 puta, dok se u Selcu povećao broj dolazaka turista u istom razdoblju za 1,3 puta, a broj noćenja za 1,1 puta.

Crikvenica u 1984. godini i dalje apsolutno vodi po turističkom prometu ispred destinacija Novi Vinodolski i Selce, ali je sada taj odnos između ostvarenih dolazaka turista u Crikvenicu i Novi Vinodolski 1,7 puta veći, a noćenja su također veća za 1,7 puta u korist Crikvenice. U odnosu na Selce, Crikvenica ostvaruje 1984. godine 1,3 puta više dolazaka i 1,3 puta više noćenja.

Analiza dolazaka turista u startnim maksimalnim turističkim godinama (1893.–1940.) sve do Drugoga svjetskog rata bila je naglašena u korist Crikvenice, i to čak 4,5 puta više nego u Novom Vinodolskom i 5,9 puta više nego u Selcu. Taj odnos se u 1974. godini smanjuje te je u Crikvenici 2 puta više dolazaka nego u Novom Vinodolskom, a 1,7 puta više nego u Selcu. Taj odnos je u 1984. godini bio dodatno smanjen na 1,7 puta u odnosu na Novi Vinodolski i 1,3 puta u odnosu na Selce.

To znači da se s protokom vremena stvarao ravnomjerniji turistički razvitak između Crikvenice, Novog Vinodolskog i Selca, uz prilično smanjen, ali još uvijek dominirajuće jak položaj turizma Crikvenice u odnosu na Novi Vinodolski i Selce.

Isto tako važno je ovdje podvući potpunu opravdanost integriranja lokanih poduzeća Crikvenice, Novog Vinodolskog, Selca i Dramlja u jednu Radnu organizaciju za hotelijerstvo Jadran Crikvenica. Ta opravdanost proizlazi najprije iz razvojnih rezultata i maksimalnog korištenja ukupne materijalne snage čitavog Jadrana za nastup kod banaka pri podizanju kredita za razvoj svih poduzeća u svim mjestima Crikveničko-vinodolske rivijere. Iza njih je stajala velika materijalna snaga Jadrana, što se pokazalo kao model koji je na dužu stazu osiguravao stabilan i uspješan razvoj cjeline (Jadrana) i svih njezinih dijelova, tj. poduzeća

i turističkih destinacija Crikvenice, Novog Vinodolskog, Selca i Dramlja. Isto tako ti su se efekti odražavali, osim razvojnih, i na druge funkcije zajedničkog poduzeća kao što je zajednički marketing i prodaja, nabavna funkcija i financijska funkcija.

Treća integracija crikveničkog Jadrana 1987.

Zbog zabrinjavajućeg financijskog stanja u trgovačkoj mreži i želje da se ubrza razvitak, *Jadran* ulazi u svoju treću transformaciju početkom 1985. godine. S Radnom organizacijom *Trgopromet* Crikvenica udružuje se u zajedničku Radnu organizaciju za hotelijerstvo i trgovinu, poznatiju pod nazivom Radna organizacija za hotelijerstvo i trgovinu *Jadran* ili skraćeno ROHIT *Jadran*²⁵. Za generalnog direktora izabran je mr. sc. Mirko Kleković, dipl. oec., dotadašnji predsjednik Izvršnog vijeća Općine Crikvenica. Dotadašnji financijski direktor Branko Blažević, dipl. oec., postaje predsjednik Općine Crikvenica²⁶, a na njegovo mjesto financijskog direktora dolazi Ivica Jerčinović, dipl. oec., dok su direktori poduzeća i direktori poslovnih funkcija ostali u istom sastavu s time da je direktor novog/starog trgovačkog poduzeća OOUR-a *Trgopromet* Veleprodaja ostao Ivan Domijan, dipl. oec., a OOUR-a *Trgopromet* Maloprodaja Marijan Car, dipl. oec. Početkom 1987. godine direktor OOUR-a *Slaven* Selce Josip Lončarić odlazi u mirovinu, a na njegovo mjesto kratko dolazi njegov zamjenik Zlatomir Car, dipl. oec, da bi od sredine 1987. pa do 1992. godine direktor OOUR-a *Slaven* Selce bio Ivan Jeličić Bakarčić, oec.

U studenom 1987. *Jadran* postaje složeno poduzeće, što je stvarno po svom karakteru i bio (*SP Jadran*). Za sve to vrijeme *Jadran* je osnovni nosilac društvenog razvitka Općine Crikvenica, permanentno nastojeći modernizirati svoje objekte i svoje poslovanje i prilagoditi ih zahtjevima tržišta. Gradi brojne ugostiteljske i trgovačke objekte, nosi razvoj komunalne infrastrukture, uključen je u sve akcije na promicanju turizma u zemlji i inozemstvu, osigurava zavidan razvoj na području stambene izgradnje i osiguranju stanova za svoje radnike, sudjeluje u brojnim kulturnim i zabavnim manifestacijama te je ukupnom svojom djelatnošću osnovni nosilac društvenog i gospodarskog razvitka Općine Crikvenica.

Godine 1988. izgrađen je i pušten u rad novi i suvremeni hotel *Kaštel*, najbolji dar Crikvenici za 100. obljetnicu organiziranog turizma. U svojim kapacitetima *Jadran* 1988. godine ostvaruje preko dva milijuna noćenja. Go-

²⁵ Vidjeti: *Osnovni elaborat o ekonomskoj i društvenoj opravdanosti udruživanja R.O. „Jadran“ i R.O. „Trgopromet“ u zajedničku R.O. „Jadran“ Crikvenica*, svibanj, 1984.

²⁶ Općina Crikvenica je obuhvaćala današnja dva grada, Crikvenicu i Novi Vinodolski te Vinodolsku općinu.

dine 1989. pokazuju se prvi znaci krize. Mjere monetarno-kreditne politike i poreske politike sve su više zahvaćale u dohodak ugostiteljsko-turističke privrede. Kako su se realni kriteriji u primarnoj, sekundarnoj i internoj raspodijeli pobrkali uslijed narastajuće krize i inflacije, i ono malo zdrave privrede, u koju je svakako spadao i turizam, na kraju godine grcao je u gubitcima. *Jadran* je te godine prvi put nakon dugogodišnjeg uspješnog poslovanja poslovnu godinu završio s minusom (3,6 mil. DM²⁷), što u odnosu na izuzetno visoku vrijednost sredstava nije predstavljalo nikakav problem.

Značaj Prostornog plana Općine Crikvenice iz 1988.²⁸

Prostorni plan Općine Crikvenica donesen 1988. godine zaslužuje da se o njemu na ovom mjestu kaže nekoliko ključnih konstatacija, s obzirom na njegovu izuzetnu težinu i važnost za turistički i ukupan razvitak Crikveničko-vinodolske rivijere i tadašnje Općine Crikvenica u cjelini. Ciljevi donošenja plana, između ostalog, bili su da se napravi više reda u prostoru, omogući kvalitetno upravljanje razvojem putem prostorne politike i konačno da se spriječi nekontroliranu izgradnju, posebno vikendica te stanova za odmor i rekreaciju, tzv. sekundarnog smještaja. Na stranici 6. tog Prostornog plana doslovno piše:

U spomenutim zonama (Jadranovo, Dramalj, Crikvenica, Crikvenica istok, Selce, Novi Vinodolski, naselje Klenovica i naselje Smokvica) ne bi se više smjelo graditi stanove za odmor i rekreaciju, jer je osim za planirano stalno stanovništvo ovdje predviđen i prostor za značajni nastavak izgradnje turističkih kapaciteta različitih vrsta.

Isto tako, u poglavlju 4. toga prostornog plana, na stranici 109. piše sljedeće:

I u kartama plana namjene površina i osobito vrijedna područja i režimi zaštite i u tekstu odredaba za provođenje plana (u točki 3.1.6.) određuju se dva zaštitna obalna pojasa na kopnu i to: – širi obalni pojas, koji ide sve do planiranog koridora buduće Jadranske autoceste i – uži zaštitni obalni pojas, između mora i sadašnje Jadranske magistrale. Uži zaštitni obalni pojas donošenjem ovog Plana dobiva zakonsku zaštitu, što među ostalim znači da unutar tog pojasa nema utvrđivanja uvjeta uređenja prostora bez donošenja provedbenih planova. U drugoj fazi... i širi zaštitni pojas dobit će režim zaštite kao i uži pojas.

Isto tako, da ne bi bilo slučajno nesporazuma, u odredbama za provođenje Plana na stranici 161. pod točkom 3.1.6. sve je to decidirano ponovljeno. To

²⁷ Njemačkih maraka.

²⁸ Vidjeti članak u Novom listu: Blažević, Branko. Planom iz 1988. godine sprečavali smo nekontroliranu izgradnju. 2003: 19.

znači da se morala provoditi tako zapisana odredba u Prostornom planu, koja je imala snagu zakona, a njeno kršenje pravno je spadalo pod krivičnu odgovornost. Nakon ovako važnih činjenica, a vezano za dosljednost u neprovođenju ovako važnog strateškog dokumenta, osobito u razdoblju čitave dekade devedesetih i početne dekade novoga milenija, postavljaju se slijedeća logična pitanja:²⁹

- Tko je, kada i jeli uopće promijenio najvažnije odredbe prostornog plana Općine Crikvenica iz 1988. godine, koje su itekako štatile prostor od devastacije?
- Tko je i zašto izbjegavao donositi detaljne urbanističke planove i provedbene planove?
- Zašto se nije poštivala intencija i ciljevi Prostornog plana, koji su upravo inzistirali da se detaljni i provedbeni planovi donose?
- Tko je i s kojim razlogom stavio već donesene detaljne (provedbene) planove izvan snage iako su bili u skladu s odredbama Prostornog plana?
- Kome je u Ministarstvu prostornog uređenja i zaštite okoliša RH odgovarala ovakva situacija i zbrka koja se reflektirala u kaotičnom stanju u prostoru, a da nije imala nikakve podloge u Prostornom planu?
- Tko je i kome dao diskrecijsko pravo tumačenja tako krupne odluke kao što su provedbene odredbe Prostornog plana jednog čitavog područja, i to turističkog područja, a da se ne uvažavaju osnovni ciljevi zaštite koji su ugrađeni u sam Prostorni plan?

Odgovore na ova važna pitanja trebalo bi tražiti od najodgovornijih dužnosnika u Vladi Republike Hrvatske, a osobito u Ministarstvu urbanizma i zaštite okoliša, kao i Ministarstvu pravosuđa i Državnom odvjetništvu te bi tu materiju bilo nužno detaljnije i znanstveno istražiti.

Kako je ovaj Prostorni plan bio jako dugo na snazi (preko 15 godina), njegovo svjesno kršenje i neprovođenje uz istovremeno nesankcioniranje takvog ponašanja, nanijelo je turističkoj Crikveničko-vinodolskoj rivijeri, ali i čitavoj bivšoj Općini Crikvenica velike štete (Blažević 2004: 19–33). Te se štete ogledaju najprije u nakaradnom gledanju na vrijedno zemljište kao na kratkotrajno dobro u funkciji što bržeg i što većeg stvaranja profita (Glavni plan raz-

²⁹ Ta su pitanja javno postavljena u Novom listu, 10. veljače 2003. godine na str. 19., ali na njih nitko nije reagirao, ni struka, ni politika, a što je najinteresantnije niti od strane pravne države. Taj se odgovor nije ni pokušao naći do današnjega dana (ožujak, 2014. godine) iako je riječ o dokumentu sa nesagledivim posljedicama po razvoj jednog područja. Takvo deformirano ponašanje odgovornih u provođenju Prostornog plana iz 1988. godine predodredilo je turističku i ukupnu budućnost čitavog područja Crikveničko-vinodolske rivijere, posebno nekontroliranom izgradnjom na terenu.

voja turizma 2005: 53–270; Blažević 2005: 312–315)³⁰. Rezultat toga brojni su stanovi i apartmani i nekontrolirana izgradnja komplementarnog smještaja, prenamjene namjene prostora³¹, premašivanje prihvatnog potencijala čitavog područja Crikveničko-vinodolske rivijere³², negativan utjecaj na autohtonu kulturu³³, nedostatak kupališnog prostora³⁴ i konačno, još veći raskorak između nedostatnih osnovnih smještajnih kapaciteta u odnosu na i tako dostatne komplementarne kapacitete³⁵.

Koliko god prethodno postavljena pitanja imaju direktnu vezu s ekonomskim i društvenim razvitkom Crikveničko-vinodolske rivijere i bivše Općine Crikvenica,³⁶ ona su najviše vezana uz pravnu državu i njezino funkcioniranje. Posebno je to došlo do izražaja u cijeloj zadnjoj dekadi prošloga stoljeća. U tim, devedesetim godinama došlo je do nezapamćene devastacije te anarhičnog i potpuno nekontroliranog ponašanja u prostoru na području čitave Crikveničko-vinodolske rivijere, što se u čitavoj stogodišnjoj povijesti turističkog i ukupnog razvoja ovoga našeg kraja nije nikada tako dogodilo.

Hotelijeri Crikveničko-vinodolske rivijere u ratnim i poratnim uvjetima zadnje dekade 20. stoljeća

Zadnju dekadu 20. stoljeća obilježavaju tektonske promjene koje donosi rat i agresija na Hrvatsku, ali i istovremena, paralelna, transformacija društvenog vlasništva. Provođenjem, u tim atipičnim vremenima, Zakona o pretvorbi društvenih poduzeća otvara se proces pretvorbe i privatizacije vlasništva, koji ima za posljedicu temeljitu reorganizaciju koja slijedi u svim poduzećima. Tako su i hotelijeri Crikveničko-vinodolske rivijere, u takvim uvjetima pot-

³⁰ Sudionici radionice kod izrade Glavnog plana razvoja turizma PGŽ, u separatnom dijelu koji se odnosi na Crikveničko-vinodolsku rivijeru, smatraju najvećim prijetnjama razvoju: *...nekontrolirano širenje nekomercijalnog smještaja (apartmana i stanova) ...narušavanje kulturnog i povijesnog identiteta ...preizgrađenost ...nepoštivanje odredbi prostornih planova ...*

³¹ Isforsirane promjene namjene prostora iz komercijalnih u stambene (primjer: Selce – Turističko naselje *Jadranka* ili Novi Vinodolski – Hitkomerc i sl.).

³² Vidjeti dokaze o izračunu prihvatnih mogućnosti Crikveničko-vinodolske rivijere, inicijalni izračun koeficijenata saturacije za Crikvenicu, Novi Vinodolski i Crikveničko-vinodolsku rivijeru u cjelini. (Blažević 2005: 38–39.).

³³ (Blažević 2004: 24–26.).

³⁴ Vidjeti dokaze: Kvantitativne determinante razvoja Crikveničko-vinodolske rivijere u tablicama 1. i 2. (Blažević 2005: 38–39.).

³⁵ Vidjeti dokaze u tablicama 5., 6., 7., 8., 9., 10., i 11. (Blažević 2005: 40–46.).

³⁶ Bez obzira što su u međuvremenu na području bivše Općine Crikvenica nastale tri jedinice lokalne samouprave, Prostorni plan iz 1988. godine je ostao i dalje formalno na snazi u tim jedinicama.

pune odsutnosti turističkog i ukupnog tržišta, ulazeći u zadnju dekadu 20. stoljeća, ušli u jedno od sigurno najtežih razdoblja u svojoj povijesti.

Borba za opstanak i četvrta transformacija *Jadrana* 1991.

Broj noćenja počeo je opadati 1989. godine, nastavio se i u 1990. godini, u kojoj je ukupno ostvareno 1.553.662 noćenja. Pad se osjetio u svim vidovima smještaja, a posebno u kampovima i kućnoj radinosti. Ne zaboravimo da je te godine turistička sezona naprosto prekinuta tzv. *balvan revolucijom*, što je bio početak rata u Hrvatskoj.

Turizam je prošao još jednu krizu zbog zamrzavanja tečaja stranih valuta, (1 DM= 7 din.) u uvjetima kada je inflacija samo prikrivena, ali ne i zaustavljena, što je značilo strahoviti odljev akumulacije iz turizma. Godine 1991. ostvaren je gubitak od 4,6 milijuna DM, a ukupan broj noćenja u *Jadranu* pao je na svega 16% ostvarenih u odnosu na i tako slabu 1990. godinu.

Jadran ulazi u najteže razdoblje u svojoj povijesti, u razdoblje borbe za opstanak. Iskorištenost kapaciteta u čvrstim objektima pala je na 40 dana godišnje. Hoteli i personal stavljeni su u funkciju ponašanja u ratnim uvjetima i zbrinjavanja izbjeglica i prognanika. Te 1991. godine strana noćenja čine svega 23% ukupnih noćenja, dok izbjeglice ostvaruju 116.728 noćenja. U takvom burnom i izuzetno teškom razdoblju *Jadran* ulazi u svoju četvrtu transformaciju, možda i najtežu do sada, ne samo zbog atipičnih ratnih uvjeta rada i života, već i zbog naravi promjena koje su bile vezane za vlasničke odnose i novu i vlasničku i organizacijsku strukturu, a sve prema Zakonu o poduzećima. Jako su diskutabilni opći (ratni) uvjeti u kojima se našla cijela država, i zakonske obveze na koje je trebalo istovremeno preći i istima se prilagoditi, a koje su bile vezane uz temeljne odrednice koje proizlaze iz pluralizma vlasništva, pluralizma tržišta i pluralizma političkog ustroja.

Dva poduzeća, *Lišanj* iz Novog Vinodolskog i *Jadrankomerc* iz Crikvenice, izdvajaju je iz sastava *Jadrana* 30. lipnja 1991. godine, dok poduzeća *Ad Turres*, *Crikvenica*, *Danica*, *Slaven* i *Therapia* zaključuju Ugovor o osnivanju *Jadran* holding poduzeća.

U tom razdoblju *Jadran* holding obavlja svoje osnovne funkcije radi kojih je i osnovan, tj. upravlja, osniva i financira sva svoja poduzeća. Iako je iz svog sastava izgubio dva značajna subjekta, osniva nekoliko novih poduzeća od čega tri u inozemstvu, i to u Salzburgu, Frankfurtu i Milanu zajedno s *Kvarner Expressom Opatija*, s kojim osniva zajedničku *incoming*³⁷ agenciju *KEI Jadran* koja je pokrivala prodajnu mrežu Crikveničko-vinodolske rivijere, Krka i Raba. Cilj takvog poslovnog poteza bio je da se u praktično nemogućim uvje-

³⁷ Agencija za smještaj i servisiranje inozemnih gostiju.

tima za funkcioniranje na tržištu, posebno inozemnom, *Jadran* poveže sa subjektom koji je godinama ne samo bio njegov najbliži i najveći partner, već je, kao jaka turistička agencija, imao i bolje pozicije na tržištu. Upravo su poduzeća osnovana u inozemstvu imala zadatak da budu 24 sata s potencijalnim gostima te da u ratnim uvjetima doslovnog preživljavanja u Hrvatskoj koliko-toliko olakšaju funkcioniranje tržišta.

Paralelno s ovakvom borbom za golo preživljavanje, izvedena je pretvorba poduzeća prema Zakonu o poduzećima, a najprije zahvaljujući zajedničkoj financijskoj politici u sklopu *Jadrana* te razumijevanju Jadranskih kreditora, partnera i vjerovnika. U ovoj skupini nalazile su se: *Riječka banka*, *INA*, *Croatia osiguranje*, *Slavija Lloyd* i *Kvarner Express Opatija*, koji su dijelom izvršili konverziju svojih potraživanja u dionički ulog, a djelomično prolongirali svoje kreditne obveze. Upravo je takva dinamika omogućila i pokazala svu vitalnost i sinergiju jednog sustava koji je u takvoj situaciji opstojao pune dvije godine na svega 20% godišnjeg prometa i, uz to, bio ekonomski iscrpljivan s izbjeglicama i prognanicima. *Jadranu* i u takvim uvjetima, nijednoga dana nije bio blokiran žiroračun, plaće radnika su uredno isplaćivane svakog mjeseca te su, uz prisutne teškoće, uredno izvršavane i sve ostale obveze. Bonitet *Jadrana* nije nijednoga trenutka došao u pitanje.

Istovremeno su stvorene i sve organizacijske pretpostavke za uspješan start i nesmetano odvijanje procesa rada i financiranja čitavog sustava i ubuduće. Solidna materijalna osnova od 12 hotela, 3 turistička naselja, 2 autokampa te 16 različitih samostalnih ugostiteljskih objekata, s ukupnim kapacitetom od 4.568 ležaja u hotelima i turističkim naseljima A, B i drugih kategorija (tadašnja kategorizacija) te 12.687 sjedećih mjesta na otvorenim i zatvorenim prostorima, činila je izvrstan potencijal za dobro poslovanje. Svi su se ti objekti nalazili na neto površini od 111.928 m², odnosno zauzimali su bruto površinu od 400.563 m².

Važno je napomenuti da je *Jadran* s vlastitim snagama, uz suradnju *Rijeka-projekta* iz Rijeke, uspješno završio svu dokumentaciju potrebnu za pretvorbu poduzeća, tako da *Jadran* holding dobiva 27. kolovoza 1992. godine Rješenje Agencije za restrukturiranje i razvoj³⁸ kojim se daje suglasnost na namjeravanu pretvorbu poduzeća. Osnovni cilj pretvorbe društvenog vlasništva *Jadrana* bio je pronalaženje *poznatog vlasnika* u krugu onih pravnih subjekata koji su bili dugoročno interesno vezani uz poslovni proces *Jadrana* i koji su značajno sudjelovali u razvitku *Jadrana* u proteklom razdoblju. Drugi i istovremeno paralelni cilj bila je financijska sanacija poduzeća koja je i uspješno okončana pretvaranjem u dionički kapital dobrog dijela potraživanja svojih vjerovnika.

³⁸ Rješenje broj: 306-02/92-02/01 od 27. 8. 2002.

Financijska situacija *Jadrana* izvedena kroz financijsku transakciju pretvaranja (konverzije) dugova u ulog (*debt to equity*) u iznosu od 4 milijuna DM pokazuje punu opravdanost strategije provedene pretvorbe poduzeća, budući da je ovakvom operacijom u velikoj mjeri ozdravljena financijska slika poduzeća, a kreditna zaduženost svedena je na minornih 1,7% imovine poduzeća.

Od *Jadran* holdinga do *Jadran* d.d. i natrag

Spomenutom pretvorbom poduzeće *Jadran* holding prevara se u dioničarsko društvo *Jadran* d.d. na način da je na temelju elaborata o procjeni poduzeća utvrđeno da vrijednost društvenog kapitala poduzeća iznosi 86.377.300 DM (po tečaju 1DM = 163 HRD).

Pretvaranjem potraživanja na ugovornoj osnovi, koja su se odnosila na ulaganja u razvojne programe *Jadrana*, vezano za revalorizaciju kredita u dionice priznato je:

- *INA-i* iz Zagreba iznos od 10.825.000 DM
- *Uljaniku* iz Pule iznos od 3.905.000 DM
- *HTP-u Novi* na temelju diobene bilance 3.882.700 DM

Za te iznose povećana je dionička glavnica poduzeća na 105.000.000 DM.

Potraživanje je pretvoreno u dionice na temelju potpisanih ugovora sa sljedećim vjerovnicima:

- *Riječka banka* Rijeka 15.020.000 DM
- *Croatia osiguranje* Zagreb 11.750.000 DM
- *Kvarner Express International* Opatija 11.611.651 DM
- *Mesoopskrba* Crikvenica 171.000 DM
- *INA* Zagreb 356.000 DM

Ukupna potraživanja koja su pretvorena u dionice iznosila su 38.903.518 DM te se za taj iznos također povećala dionička glavnica koja je sada sveukupno iznosila 144.603.500 DM.

Važno je ovdje istaknuti da je ugovore o konverziji duga u ulog prihvatila Agencija za restrukturiranje i razvoj Republike Hrvatske svojim Rješenjem od 27.8.1992. godine, čime je dana suglasnost na namjeravanu pretvorbu poduzeća. Važno je naglasiti da je bilo mnogo rasprava oko prihvatljivosti navedenih modela konverzije dugova u dionički ulog, ali je na kraju Agencija prihvatila stručni stav Ministarstva financija RH i Službe društvenog knjigovodstva RH, u kojem je okviru prihvaćen i *Jadranov* model konverzije duga u ulog.

Ovakva odluka državnih tijela potpuno je razumljiva, uvažavajući okolnosti (vrijeme rata u Hrvatskoj) u kojima se odvijao proces pretvorbe društvenih poduzeća jer bez ovakvog modela bilo bi vrlo teško očuvati financijsku stabilnost i kapital čitavog turističkog sektora, a time i *Jadrana*.

Na temelju spomenutog Rješenja Agencije za restrukturiranje i razvoj RH te raspisivanjem i objavljivanjem javnog natječaja za upis i kupnju dionica³⁹ Komisija za pretvorbu poduzeća *Jadran* holding imenovala je Radnu grupu za provedbu upisa dionica, koja je zaključno s 24. 9. 1992. godine upisala sljedeći broj dioničara:

• stalno zaposleni djelatnici u <i>Jadranu</i>	766
• bivši zaposlenici	24
• ostali građani Republike Hrvatske	29
• sveukupno:	819

Kupnjom dionica uz popust uplaćeno je do 1. listopada 1992. godine 5% vrijednosti upisane dioničarske glavnice za prvu uplatnu godinu sa 766 stalno zaposlenih. Posebno treba napomenuti da su svi zaposleni djelatnici *Jadrana*, uključujući tu i direktorsku strukturu, linearno koristili kupnju dionica uz popust u maksimalnom, Zakonom predviđenom, iznosu od 20.000 DM po zaposleniku. Ovim se demantira bilo kakva veza rukovodstva *Jadrana* s korištenjem menadžerskih kredita, što se neargumentirano pojavljivalo u javnosti.

Republički fond za razvoj sklopio je ugovore sa svih 819 dioničara, te je konačno definirana sljedeća struktura dioničara:

• Poznati vlasnici po temelju pretvaranja duga u ulog:	39,8%
- <i>Riječka banka</i> Rijeka	10,4%
- <i>Croatia osiguranje</i> Zagreb	8,1%
- KEI Opatija	8,1%
- <i>INA</i> Zagreb	7,8%
- <i>Uljanik</i> Pula	2,7%
- <i>HTP Novi Novi</i> Vinodolski	2,7%
- <i>Mesoopskrba</i> Crikvenica	0,1%
• Zaposleni i ranije zaposleni te zaposleni u javnim službama i poduzećima koja ne provode pretvorbu te ostali građani RH:	59,5%
- od čega zaposlenici u <i>Jadranu</i> d.d. 11,0%	
• Hrvatski fond za razvoj (obveznice):	0,7%
• Sveukupno:	100,00%

Hrvatski fond za privatizaciju poništava Skupštinu dioničarskog društva *Jadran*

Osnivačka skupština *HTP Jadran*, kojom je ovo poduzeće formirano kao dioničarsko društvo, održana je 9. prosinca 1992. godine kada je prihvaćena pret-

³⁹ Natječaj za upis i kupnju dionica raspisan je 5. 9. 1992. godine.

hodno navedena struktura dioničara kao osnova buduće vlasničke strukture *Jadrana* d.d. (Blažević 1992).

Upravni odbor poduzeća HTP *Jadran* holding činili su predstavnici *Jadranovih* vjerovnika te predstavnici radnika i pojedinačno najjačih dioničara: Nikola Carević (*Riječka banka* Rijeka), Vlado Miletić (*Croatia osiguranje* Zagreb), Radomir Premuš (*Kvarner Express International* Opatija), Zvonko Kalanj (*INA* Zagreb), Zvonimir Medvedović (u ime 11 dioničara), Šime Grubić (predstavnik radnika *Jadrana*).

Na toj skupštini za predsjednika Upravnog odbora *Jadran* d.d. izabran je pojedinačno najjači dioničar, dr. sc. Zvonimir Medvedović kao punomoćnik 11 dioničara sa 48,41 % glasova⁴⁰. Dr. sc. Z. Medvedović kao uvaženi stručnjak, gospodarstvenik, doktor ekonomskih znanosti, bivši ministar u vladi RH i poznavatelj zakonskih propisa, realno je bio za sve dioničare najprihvatljivije rješenje za predsjednika Upravnog odbora *Jadrana*, a posebno u izvanrednim, ratnim i kriznim uvjetima u kojima se *Jadran* tada nalazio.

Na ovaj dio kupljenih dionica⁴¹, koje su sada bile u posjedu 11 dioničara, tadašnje rukovodstvo *Jadrana* nije moglo utjecati. Valja napomenuti da taj paket kupljenih dionica nije bio većinski paket jer su većinski paket tada posjedovali poznati vlasnici (vjerovnici, poslovne banke, osiguravajuća društva, dobavljači i turističke agencije), koji su svoja potraživanja pretvorili u vlasnički ulog u *Jadranu* (39,8%), zatim zaposlenici u *Jadranu* (11,0%) i Hrvatski fond za razvoj (0,7%). To je činilo ukupno 51,5% većinskog paketa vlasništva *Jadrana*.

Početak funkcioniranja novog dioničarskog društva počeo je dinamično i jako burno. Predsjednik Upravnog odbora pokazao se kao izuzetno ambiciozan, vrijedan i vrlo radin, ali je imao ciljeve daljnje sudbine *Jadrana* s kojima nije bilo suglasno tadašnje rukovodstvo (menadžment) *Jadrana* d.d., a upitni su bili i formalno-pravni razlozi. To se posebno odnosilo na prijedloge za izdavanje hotela *Omorika*, *Esperanto* i *Miramare* iz dioničarskog društva *Jadran* i prebacivanje u posebno dioničarsko društvo s većinskim 100-postotnim vlasništvom gospodina Medvedovića. Osim toga menadžment *Jadrana* nije bio suglasan s planom da financijsko poslovanje *Jadrana* preuzme *Zagrebačka štedionica* u vlasništvu gospodina Medvedovića i da njegovo poduzeće *Adria trade* preuzme funkciju nabave za čitav *Jadran*. Budući da gospodin Medvedović za ove prijedloge nije imao suglasnost ne samo menadžmenta

⁴⁰ Ovaj postotak glasova potvrđen je punomoćima dioničara koje je dr. sc. Zvonimir Medvedović zastupao na Skupštini.

⁴¹ Po natječaju raspisanom 5. 9. 1992. godine.

Jadrana već ni Upravnog odbora u kojem su sjedili i ostali dioničari⁴² koji nisu vidjeli svoj interes u takvim prijedlozima, taj prijedlog nije mogao proći.

Važno je napomenuti da se u međuvremenu, samo mjesec dana nakon održane Skupštine *Jadrana* d.d., javlja prvo ozbiljno nepovjerenje između menadžmenta i predsjednika Upravnog odbora, koje je možda bilo i presudno za daljnja zbivanja u *Jadranu*.

Otkrivene su nepravilnosti na samoj osnivačkoj dioničarskoj skupštini *Jadrana*, o čemu je rukovodstvo *Jadrana* moralo upoznati Hrvatski fond za privatizaciju⁴³. Riječ je bila o razlici između urednih punomoći, koje je na Skupštini dioničara 9. prosinca 1992. prezentiralo 11 kupaca (s ukupno 48,41% glasova od ukupnog broja dionica) i stvarne uplate tih 11 kupaca Hrvatskom fondu za privatizaciju na dan održavanja Skupštine. Zastupnik je tih dioničara znao ili je morao znati da može zastupati samo 6 dioničara, što je na taj dan činilo samo 25,93%, a ne 48,41% od ukupnog broja glasova, koliko je uplaćeno Fondu do datuma održavanja Skupštine. Razlika je uplaćena sa zakašnjenjem, nakon održane Skupštine.

Hrvatski fond za privatizaciju uvažio je predstavku Uprave *Jadrana* o nepravilnostima koje su se dogodile na osnivačkoj skupštini, te je 25. listopada 1993. svojim Rješenjem⁴⁴ poništio sve odluke osnivačke skupštine, a istovjetno i odluku o izboru Upravnog odbora *Jadran* d.d. Crikvenica. Istim Rješenjem imenovan je novi Upravni odbor u sastavu: dr. sc. Ante Radnić, predsjednik (Institut za turizam Zagreb), Marčelo Popović, (*Anita* Vrsar, bivši ministar turizma RH), Boris Koketi (Javno pravobranilaštvo RH), prof. dr. Zoran Parać (Pravni fakultet Zagreb) i prof. dr. sc. Mate Babić (Ekonomski fakultet Zagreb). Novi Upravni odbor trebao je upravljati poduzećem do okončanja postupka pretvorbe ili do drugačije odluke Fonda.

Bitno je naglasiti da Hrvatski fond za privatizaciju nije poništio Rješenje od 27. kolovoza 1992. godine kojim se odobrava program pretvorbe *Jadrana*, nego je poništio osnivačku skupštinu održanu 9. prosinca 1992. godine.

U tadašnjim najtežim ratnim uvjetima za poduzeće, puna suglasnost uprave i rukovodstva *Jadrana* postignuta je na politici zaštite zaposlenika i neulaska u varijante prodaje poduzeća i njegovih dijelova sve dok se vanjski

⁴² Predstavnici zaposlenika i ostali veliki dioničari, koji su ukupno posjedovali 51,5% vlasništva.

⁴³ Hrvatski fond za prinatizaciju je pravni sljednik Agencije RH za restrukturiranje i razvoj i Hrvatskog fonda za razvoj. Osnovan je koncem 1992., a počeo je raditi potkraj ožujka 1993. godine.

⁴⁴ Rješenje broj: 50-03/93-04/78 od 25. listopada 1993. godine.

uvjeti (rat) ne promjene. Tako je stvorena solidna osnova sačuvane supstance i ljudi, za poslovanje u drugoj polovici devedesetih godina i dalje.⁴⁵

Ratna šteta (izravna i neizravna) u razdoblju od 1991. do 2000.⁴⁶

Ako bi se uopće mogla kvantificirati ukupna ratna šteta koju je pretrpjelo hotelijerstvo Crikvenice, Dramlja i Selca (bez Novog Vinodolskog), tada se možemo poslužiti jednim dokumentom, u kojem je taj izračun 2002. godine izradila služba Plana i analize *Jadrana* d.d., a prema prilično realnoj metodologiji koja daje sljedeće rezultate (u skraćenoj verziji):

Izravne štete nastale su iz dva osnovna razloga:

1. devastacije hotelskih objekata u kojima su bili smješteni prognanici i izbjeglice (u razdoblju 1991.–1999. ostvarili su ukupno 1.399.604 noćenja u objektima *Jadrana*), a vrijednost devastiranih objekata temeljila se na vrijednosti radova (investicija i investicijskog održavanja) kojima su sanirane nastale štete (kao posljedica rata);
2. gubitka u poslovanju jer je Vladin ured za prognanike i izbjeglice odredio prenisku cijenu hotelskih usluga za smještaj prognanika i izbjeglica, koja nije pokrivala nastale troškove.

Neizravne štete nastale su zbog:

1. smanjenog obujma poslovanja i temeljem toga izgubljene dobiti i radnih mjesta;
2. kašnjenja u plaćanju izvršenih usluga smještaja i prehrane prognanika i izbjeglica (od 30 do 150 dana) te zabrana obračunavanja kamata na navedena kašnjenja.

Prognanici i izbjeglice bili su smješteni u nekoliko hotela u sastavu *Jadrana* d.d. i to: *Ad Turres*, *Esplanade*, *Zagreb*, *Crikvenica*, *Varaždin*, *Slaven* i *Mediteran* te u nekoliko odmarališta (*Aluminij*, *Božidar Adžija*, *13. maj*, *Ivančica*, *Inker*, *Veriga* i hotel *Istra*), koja nisu bila u sastavu ovoga poduzeća, ali je ukupni trošak pružanja usluga smještaja i hrane išao na teret *Jadrana* d.d.

Za napomenuti je da ovdje nisu kvantificirani podatci za izbjeglice i prognanike koji su boravili u Novom Vinodolskom, u poduzeću *Lišanj* d.d., i to najviše u TN *Zagori* i TN *Povile*. Te podatke nemamo, ali orijentacijski radi

⁴⁵ Autor ovoga rada nalazio se je tih ratnih godina na mjestu glavnog direktora d.d. *Jadran*, od 1991. do početka 1995. godine. Od 1995. godine na mjesto glavnog direktora dolazi dotadašnji financijski direktor mr. sc. Ivica Jerčinović, a autor ovoga rada odlazi raditi na Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu u Opatiji.

⁴⁶ Vidjeti dokument pod brojem 01-707/1-02 od 25. listopada 2002. godine. *Jadran* d.d. Crikvenica.

se o približno 20% ukupnog broja izbjeglica i prognanika s područja Općine Crikvenica.

Izravna šteta nastala devastacijom objekata u kojima su bili smješteni prognanici i izbjeglice iznosila je 1.984.000 eura, s motrišta troškova sanacije i nabavke sitnog inventara. Šteta bi bila još i veća da rukovodstvo *Jadrana* nije u startu najkvalitetnije hotele sačuvalo od izdavanja prognanicima i izbjeglicama. Dobar dio izravne štete prouzročila je niska prodajna cijena smještaja i prehrane za prognanike i izbjeglice koju je formirao Vladin ured za prognanike te nije pokrivala stvarne troškove tih usluga. Dnevna cijena tih usluga po prognaniku odnosno izbjeglici, izračunata bez troškova amortizacije, financiranja te investicijskog i tekućeg održavanja, iznosila je 40,95 kuna, dok je priznata cijena smještaja koju je odredio Vladin ured za prognanike iznosila 25,00 kuna (od 1998. u taj je iznos uključen i PDV). Dnevno se po jednom prognaniku/izbjeglici ostvarivao gubitak od najmanje 15,95 kuna. Tako je ukupan gubitak po osnovi smještaja i prehrane prognanika i izbjeglica od 1991. do 1999. godine iznosio 2.937.000 eura. Osim smanjenja turističkog prometa, radikalno je izmijenjena i struktura gostiju, i to prema gostima manje platežne moći. To je izazvalo znatno smanjenje prosječne cijene pansion-skih usluga te pad izvanpansion-ske realizacije.

Velike neizravne štete nastaju uslijed radikalnog smanjenja obima poslovanja, broja noćenja i prosječnog korištenja smještajnih kapaciteta, što je izazvano ratnom agresijom na Hrvatsku. To se najbolje vidi po ostvarenom broju komercijalnih noćenja koja su od 655.892 u 1989. godini pala na 165.665 noćenja u 1991. godini, da bi se potom povećavala dosegnuvši do kraja 2000. godine tek 66% broja noćenja ostvarenih u 1990. godini.

Tablica 17.

Ostvareni broj komercijalnih noćenja u *Jadranu* d.d. od 1990. do 1999.

Godina	Ostvareni broj noćenja	Prosječna iskorištenost kapaciteta (u danima)
1990.	655.892	161
1991.	161.655	40
1992.	172.074	42
1993.	231.936	57
1994.	370.987	91
1995.	240.077	59
1996.	326.318	80
1997.	417.165	102
1998.	408.284	108
1999.	330.534	90

Izvor: Podatci Službe za plan i analizu *Jadran* d.d. 2002.

Tablica 18.

Ostvareni broj noćenja prognanika i izbjeglica u *Jadran* d.d. od 1991. do 1999.

Godina	Ostvareni broj noćenja
1991.	116.728
1992.	630.621
1993.	225.831
1994.	135.728
1995.	76.805
1996.	61.000
1997.	61.418
1998.	56.923
1999.	34.550
1991-1999.	1.399.604

Izvor: Podatci Službe za plan i analizu *Jadran* d.d. 2002.

Tablica 19.

Prihodi i rashodi iz redovnog poslovanja u *Jadranu* d.d. od 1991. do 1999. (u 000 DM)

Elementi	Prihodi iz redovnog poslovanja	Rashodi iz redovnog poslovanja	Gubitak
1991.	8.286	18.475	-10.189
1992.	13.053	25.978	-12.925
1993.	15.888	24.666	-8.778
1994.	18.167	23.186	-5.019
1995.	15.244	26.263	-11.019
1996.	18.262	27.653	-9.391
1997.	21.259	27.843	-6.584
1998.	19.860	25.396	-5536
1999.	16.832	26.809	-9.977
1991-1999.	146.851	226.269	-79.418

Izvor: Podatci Službe za plan i analizu *Jadran* d.d. 2002.

Tablica 20.

Poslovni rezultati u *Jadranu* d.d. u 1987. i 1988. godini (u 000 eurima)

Elementi	1987.	1988.
Prihodi iz redovnog poslovanja	55.331	56.611
Rashodi iz redovnog poslovanja	43.876	43.741
Dobit	11.455	12.870
Dobit/Prihod iz redovnog poslovanja	20,7%	22,7%

Izvor: Podatci Službe za plan i analizu *Jadran* d.d. 2002.

Radi usporedbe, poslovanje mjereno učešćem dobitka u prihodu iz redovnog poslovanja na nivou cijeloga *Jadrana* d.d. (stopa interne profitabilnosti iz redovnog poslovanja) 80-ih godina bilo je više nego uspješno. Možda o tome najbolje govore podatci iz 1987. i 1988. godine.

Tablica br. 21 govori o gubitku radnih mjesta za vrijeme rata, koji je gubitak najviše bio uvjetovan smanjenim obujmom prometa i sezonskom zapos-

lenošću, dok je stalni broj zaposlenika, dijelom svjesno, umjetno održavan usprkos velikom padu produktivnosti rada.

Tablica 21.
Broj zaposlenih u bivšoj Općini Crikvenica od 1970. do 1995.

Godina	1970.	1975.	1985.	1989.	1995.
Ukupan broj zaposlenih	4.062	4.383	5.465	6.132	3.373
Zaposleni u ug., tur., i trgovini	1.396	1.731	2.358	2.934	1.256
Udio u ukupnoj zaposlenosti u %	34	39	43	48	37

Izvor: Blažević 1998: 33.

Tablica 22.
Rekapitulacija iznosa ratnih šteta za *Jadran* d.d.

VRSTA ŠTETE	Iznos u EUR ⁴⁷
Troškovi sanacije objekata	1.984.000
Gubitak na uslugama smještaja i prehrane prognanika i izbjeglica	2.937.000
Izgubljena dobit	40.606.000
Kamate za neuredno plaćanje	3.183.000
UKUPNO	48.710.000

Izvor: Podatci Službe za plan i analizu *Jadran* d.d. 2002.

* * * * *

O iznijetim podacima o ratnim štetama može se diskutirati i promišljati na razne načine. Sigurno se može postavljati više pitanja nego što se može dobiti odgovora. Jesu li ove kalkulacije vjerodostojne? Jesu li kalkulacije obuhvatile previše ili premalo elemenata? Jesu li svi elementi uopće mjerljivi ili možda ima i više nemjerljivih elemenata, kao što su ljudske sudbine vezane uz nezaposlenost i potpuno gubljenje egzistencije i slično?

Činjenica je da promatramo li ove podatke očima ekonomske struke, onda su ove kalkulacije realne, a čak i malo preskromne. Međutim, sve to može biti i drugačije. Može se lako objasniti da je ovo potpuno prihvatljivo i čak i preskromno, ali isto tako može se naći i argumente da se moglo i drugačije postupiti ne samo s kalkulacijama, već i s ljudima i imovinom (otpuštanje ljudi i rasprodaja imovine) u tom hirovitom ratnom vremenu.

„Jadran“ i njegovo rukovodstvo izabralo je varijantu da pretvorbom, koja se događala upravo za vrijeme rata, svoja dugovanja dobavljačima i vjerovnicima pretvori u vlasničke udjele te da se za vrijeme rata ne rješava svoje vrijedne imovine i ne rasprodaje ju. Rukovodstvo je odlučilo da se ne rješava ni svojih zapos-

⁴⁷ DEM (njemačke marke) preračunate u eure po intervalutarnom tečaju
100 DEM = 51,13 EUR (sa zaokruživanjem).

lenika jer u vremenu koje dolazi iza rata upravo će taj ljudski kapital i imovina morati odigrati presudnu ulogu u brzom oporavku i povratku na već viđenu ekonomsku, tržišnu i ukupnu razvojnu snagu „Jadrana“, kakav je već postojao.

Umjesto zaključka

Kako je ovaj članak samo prilog za istraživanje hotelijerstva na području Crikveničko-vinodolske rivijere, upravo ga zato tako treba i prihvatiti, a to znači da će neki drugi budući radovi, kao i oni koji su o ovoj tematici pisani do sada, biti samo dijelovi jednog mozaika koji govori o povijesti i povijesnom naslijeđu hotelijerstva na području današnjih triju jedinica lokalne samouprave, Crikvenice, Novog Vinodolskog i Vinodolske općine.

Sagledavši ukratko početke razvitka hotelijerstva i turizma na području Crikveničko-vinodolske rivijere, može se uočiti da je strani, mađarski kapital u kombinaciji s domaćim privatnim kapitalom i domaćim bankama odigrao izuzetno važnu, može se reći pionirsku ulogu, u razvoju hotelijerstva i turizma od prvih početaka pa do početka Drugoga svjetskog rata. Posebno treba naglasiti ulogu domaćih obitelji koje se javljaju kao pioniri turizma u Crikvenici, Novom Vinodolskom, Selcu i Dramlju.

Posebnu pažnju zaslužuje odnos investitora (u turističke objekte) i tadašnjeg mjesnog rukovodstva Crikvenice, Novog Vinodolskog i Selca te njihova podrška, pa na neki način i vizija, i jasno opredjeljenje mjesnih vlasti za razvojne programe na koje su dobrim dijelom izravno i sami utjecali. Svakako da bi ovaj odnos rukovodstva mjesta i investitora tražio dodatna istraživanja koja bi nedvojbeno pokazala, posebno u današnjem vremenu, kako lokalna samouprava mora imati značajnu, nekad i presudnu ulogu u razvoju svoga mjesta. Crikvenica je u samom analiziranom turističkom startu (od 1893. do 1940.) prema broju ostvarenih turističkih dolazaka u maksimalno ostvarenim godinama bila 4,5 puta ispred Novog Vinodolskog, a čak 5,9 puta ispred Selca. To govori i o turističkim kapacitetima koji su osnova za ostvarenje turističkih dolazaka.

Svakako da je svaki start, pa tako i ovaj turistički, izuzetno važan za daljnju i konačnu trku, pa je stoga i Crikvenica sigurno u tim počecima dugo bila (i ostala) perjanica razvoja hotelijerstva i turizma na području Crikveničko-vinodolske rivijere.

U prvom razdoblju do 1950. godine postoji državno vlasništvo nad sredstvima poduzeća te administrativno upravljanje u privredi i u poduzećima, koja su faktično bila izvršni organi državne uprave. U drugom razdoblju, od 1950. godine dalje, u poduzećima se uvodi radničko samoupravljanje, na bazi društvenog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju i uz daleko veću samostalnost poduzeća u samom poslovanju.

Treće razdoblje započinje donošenjem novog Ustava 1963. godine i novog Osnovnog zakona o poduzećima 1965. godine, kojima se učvršćuje društveni karakter sredstava poduzeća i proširuje radničko samoupravljanje u poduzeću. U razdoblju iza Drugoga svjetskog rata, područje Hrvatskog primorja i Gorskog kotara orijentirano je i dalje prema razvoju turizma, kao najstarije hrvatsko turističko područje. *Jadran* je, kao integrirano poduzeće na području Crikveničko-vinodolske rivijere, godinama igrao u ukupnom turističkom razvitku izuzetno značajnu, čak bi se moglo reći i esencijalnu ulogu. Obnova skoro svih starih hotela, izgradnja novih s dopunom ukupne turističke ponude na svim segmentima, karakterizira razvojnu politiku *Jadrana* u dugom razdoblju, od polovice šezdesetih godina pa sve do 1990. godine. Posebno treba istaknuti razdoblje organiziranja hotelijera Crikveničko-vinodolske rivijere u razdoblju od druge polovice 70-ih godina pa do druge polovice 80-ih godina, kada su se pokazale sve prednosti jednog relativno velikog sustava, koji je nastao integracijom samostalnih poduzeća Crikvenice (*Jadran*), Novog Vinodolskog (*Lišanj*), Selca (*Slaven*), i Dramlja (*Danica*). Te su prednosti najbolje vidljive u realizaciji razvojnih ciljeva, kada je ukupna materijalna i kadrovska snaga tog novog *Jadrana* bila najveća garancija bankama, dobavljačima i turističkim agencijama, koja je osigurala da *Jadran* nesmetano provodi proces ne samo proste već posebno proširene reprodukcije te da osigurava velike sinergijske učinke.

Podsustavi *Jadrana*, tj. njegova poduzeća, bili su dovoljno samostalni u svojim poslovnim pa i razvojnim odlukama, ali su istovremeno poštivali i uvažavali cjelinu i respektirali sinergijske efekte na razini *Jadrana* kao sustava, koji je osiguravao te efekte. Tu je bila na djelu prava teorija sustava i sustavni pristup jer sustav ne bi postojao ako nema svojih dijelova, ali ni dijelovi ne bi značili puno ako nisu dio cjeline.

Uz sve teškoće, funkcionirali su i dijelovi i cjelina. Izuzetno se dinamično razvijao ne samo hotelijerski sektor na području Crikveničko-vinodolske rivijere nego i kompletan komunalni pa i ukupan gospodarski i društveni sustav. Riječ je o jednom od dinamičnijih razvojnih ciklusa u povijesti hotelijerstva i turizma Crikveničko-vinodolske rivijere. Izuzetak čini trajna nedosljednost odgovornih u provođenju odredaba Prostornog plana iz 1988. godine, koji je formalno bio solidna dugoročna razvojna osnova, ali čiji je rezultat nažalost bio nekontrolirani prostorni razvoj posebno u devedesetim godinama, prvenstveno zbog odsustva pravne države.

Jadran nakon 1991. godine ulazi u najtežu fazu u svojoj povijesti. To je faza borbe za opstanak u uvjetima ratne ekonomije koju karakterizira rad s izbjeglicama i prognanicima uz istovremeno provođenje zakona o pretvorbi i privatizaciji društvenih poduzeća. To je vrijeme velikih odluka, esencijalnih i egzistencijalnih, kada je trebalo dati suvisle odgovore na brojna pitanja vezana

ne samo uz proces pretvorbe i privatizacije i provođenja Zakona o pretvorbi, ma koliko on bio nesavršen ili loš, nego su još teža pitanja bila vezana uz egzistencijalne probleme zaposlenika. Politika rukovodstva *Jadrana* bila je jednostavna. Trebalo je očuvati prostor u najširem smislu i imovinu *Jadrana* kao cjelinu bez ulaženja u jeftine i sumnjive rasprodaje te još više sačuvati ljude i ljudski potencijal *Jadrana*, kojem je prijetila ozbiljna opasnost da se u interesu kapitala potpuno žrtvuje taj važan čimbenik proizvodnje.

Jadran i njegovo rukovodstvo izabralo je varijantu da pretvorbom, koja se događala upravo za vrijeme rata, svoja dugovanja pretvori u vlasničke udjele svojih dobavljača i vjerovnika te da dobije većinske vlasnike u onim poslovnim subjektima koji su i do tada bili životno zainteresirani i vezani uz sudbinu *Jadrana* zajedno sa zaposlenicima. Isto tako, drugi je cilj bio da se za vrijeme rata ne rješava svoje vrijedne imovine i ne rasprodaje ju, ali da se ne rješava ni ljudi. Ako ostanu sačuvani ljudski kapital i imovina, u vremenu koje dolazi iza rata moraju odigrati presudnu ulogu u brzom povratku na već viđenu ekonomsku, tržišnu i ukupnu razvojnu snagu *Jadrana*, kakva je već postojala. Kako su upravo prostor u najširem poimanju koji uključuje i objekte, ali i ljudi, bili i ostali najvažniji resurs turizma, oni su i omogućili od samih početaka razvoja turizma zavidan dosadašnji ne samo turistički nego i ukupan društveni razvoj čitavoga vinodolskog kraja.

Literatura

- ANTIĆ Peverin, Stanko. 2011. *Selce – Papićeva luč*. Selce.
- ANTIĆ, Vinko. 1953. *Turizam Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara*. Rijeka.
- ANTIĆ, Vinko. 1986. Utemeljenje turizma u razvitak mjesta od gradnje kupališta do gradnje vila i prvog hotela. U: *Selce turistički razvitak*. Ur. Antić, Vinko. Selce. 47–133.
- BABIĆ, Dragomir. 2000. Uspomene iz Novog Vinodolskog i oko njega. *Novljanski zbornik*. Narodna čitaonica i knjižnica. Novi Vinodolski. 4. 413–430.
- BABIĆ, Šimun. 1967. *Uvod u ekonomiku poduzeća*. Školska knjiga. Zagreb.
- BAGARIĆ, Marina. 2011. *Arhitekt Ignjat Fischer*. Meandarmedia i Muzej za umjetnost i obrt. Zagreb.
- BLAŽEVIĆ, Branko. 2010. Razvoj turizma u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru 1945. –1980. *Vinodolski zbornik*. Centar za kulturu Dr. Ivan Kostrenčić. Crikvenica. 13. 13–44.
- BLAŽEVIĆ, Branko. 2005. Izvod iz Glavnog plana razvoja turizma PGŽ-a s osvrtom na Crikveničko-vinodolsku rivijeru. *Vinodolski zbornik*. Ustanova u kulturi Dr. Ivan Kostrenčić. Crikvenica. 10. 287–320.
- BLAŽEVIĆ, Branko. 2004. Devastacija obale i uništavanje primorskog i mediteranskog identiteta. *Vinodolski zbornik*. Adamić i Ustanova u kulturi Dr. Ivan Kostrenčić. 9. 19–33.

- BLAŽEVIĆ, Branko. 2003. Planom iz 1988. godine sprečavali smo nekontroliranu izgradnju. *Novi list*. 10. veljače 2003.19.
- BLAŽEVIĆ, Branko; Rubčić, Martin. 2000. Prilog istraživanju novljanskog turizma. *Novljanski zbornik*. Narodna čitaonica i knjižnica. Novi Vinodolski. 4. 249–265.
- BLAŽEVIĆ, Branko. 1998. *Gospodarstvo Novog Vinodolskog u XX. stoljeću*. Adamić. Rijeka.
- BLAŽEVIĆ, Branko. 1992. *Od d.d. Josip Holub i drug do d.d. „Jadran“ HTP*. Referat na osnivačkoj skupštini HTP *Jadran* d.d. Crikvenica. 9. 12. 1992.
- BROZOVIĆ, Brozo. 1938. *Vinodolska knežija i morska kupališta*. Zaklada tiskare Narodnih novina. Zagreb.
- JEŽIĆ, Miroslav. 1963. *Razvoj turizma u Novom Vinodolskom*. Vlastito izdanje. Novi Vinodolski.
- KABALIN, Srećko. 1985. *Novi Vinodolski - prvo stoljeće turizma*. Rijeka – Novi Vinodolski.
- KRIŠTAFOR, Vladimir; UREMOVIĆ, Vladimir; JURDANA, Stanko. 1988. *Turistička Crikvenica 1888.–1988*. Turističko društvo Crikvenica. Crikvenica.
- LONČARIĆ, Bruno. 1986. Smještajni kapaciteti i turistički promet. *Selce – turistički razvitak 1894.–1985*. Selce. 200–213.
- LONČARIĆ, Čedo. 1986. Privatni smještaj turista. *Selce-turistički razvitak 1894–1985*. 219–226.
- LONČARIĆ, Josip. 1986. Ugostiteljstvo. *Selce – turistički razvitak 1894–1985*. 145–150.
- LONČARIĆ, Josip. 1986. Značenje turizma za razvoj mjesta. *Selce – turistički razvitak 1894–1985*. Selce. 274–275.
- LONČARIĆ, Leo. 1986. Selce u razvoju turizma u Vinodolu. *Selce – turistički razvitak*. Selce. 276–279.
- NOVAK, Mijo. 1984. Organizacija rada u socijalizmu. *Informator*. Zagreb. 115–134. 1974. *Dugoročni razvoj Općine Crikvenica za razdoblje od 1973. do 2000. godine*. Ekonomski institut Rijeka. 1974. Program rada koordinacionog odbora radnih organizacija *Jadran, Lišanj, Slaven, Danica*. *Bilten R.O. „Jadran“*. 1. 1977. *Dugogodišnji program razvoja ROH-a „Jadran“ za razdoblje 1977.–2000. godine*. Ekonomski institut Rijeka. 1984. *Osnovni elaborat o ekonomskoj i društvenoj opravdanosti udruživanja R.O. „Jadran“ i R.O. „Trgopromet“ u zajedničku R.O. „Jadran“ Crikvenica*. svibanj. 1986. Osvrt na razvoj turističke privrede Općine Crikvenica 1945.–1985. *Bilten radne organizacije „Jadran“ Crikvenica*. 253. svibanj. 1986. *Privatni sektor u turističkoj ponudi Općine Crikvenica*. Institut za turizam. Zagreb. 1988. *Prostorni plan Općine Crikvenica*. Crikvenica.
- ŠTAMBUK, Milko. 1970. *Osnove ekonomike poduzeća s posebnom ekonomikom ugostiteljskih poduzeća*. Skripta. 1969/1970. Hotelijerski fakultet. Rijeka. 2002. *Dokument br. 01-707/1-02 od 25.10. 2002*. Služba za plan i analizu *Jadran* d.d. 1973. *Dugogodišnji program razvoja turizma i ugostiteljstva Općine Crikvenica za razdoblje od 1973. do 2000. godine*. Ekonomski institut Rijeka. Rijeka. 2005. *Glavni plan razvoja turizma PGŽ-a*. Sveučilište u Rijeci. Rijeka. 253–270.

Branko Blažević Ph. D
full professor tenured at Rijeka University
The Faculty of Tourism Management and Hospitality, Opatija.
brankob@fthm.hr

**Contribution to the research of the hotel industry
in the area of the Crikvenica-Vinodol Riviera**

Summary

The author deals with the historical legacy of the hotel industry (and tourism) in the area which today covers three local governments, the Town of Crikvenica, the Town of Novi Vinodolski and the Vinodol Municipality. In the article the wide period of time from the very beginnings of the origin of the hotel industry to the end of the 20th century is covered. Especially dealt with is the role of the hotel and tourism company Jadran Crikvenica, as well as the hotel businesses in Novi Vinodolski, Selce and Dramalj, that played an exceptionally important role in the development of the entire region, but particularly in the period from the mid-1960s until the 1990s. In the paper is highlighted the period of the organisation of hoteliers of the then Crikvenica-Vinodol Riviera, from the second half of the 1970s to the second half of the 1980s, when all the advantages of the relatively large organisational system became apparent, which was created with the integration of the independent businesses of Crikvenica (the hotel-tourism company Jadran), Novi Vinodolski (the hotel-tourism company Lišanj), Selce (the hotel-tourism company Slaven) and Dramalj (the hotel-tourism company Danica). These advantages are best seen in the realisation of development goals, when the overall material and personnel strength of the new Jadran was the greatest guarantee to banks, suppliers and tourist agencies. That strength ensured that Jadran freely led the process not only simply but also expanded economically, employing a large number of workers and also ensuring the significant synergy of results. The author justifiably cites the extremely dynamic period of development not only of the hotelier sector in the area of the then Municipality of Crikvenica, but also of the complete development of the entire communal as well as overall economic and social system. It is, as he states, about one exceptionally dynamic development event in the history of the hotel industry and tourism sector of the Crikvenica-Vinodol Riviera. The author critically refers to exceptions, that make a permanent inconsistency of those responsible in implementing the provisions of the Spatial Plan of 1988, as well as the process of the conversion and first attempts of the privatisation of hotel companies, that happened in the atypical conditions of war, and outlines the key positions connected with the development and business policies in those conditions.

As highlighted in the title of the paper, it is about a contribution to the research of the hotel industry sector in the area of the Crikvenica-Vinodol Riviera, so this work should also be literally considered as a supplement. This means that some other future works, as well as those that have already been written so far about this subject, are only parts of a mosaic that speak about the history and historical heritage of the hotel industry (and tourism) in the area of today's three local government units i.e. the towns of Crikvenica and Novi Vinodolski and the Municipality of Vinodol.

Keywords: history of the hotel industry, tourism, Crikvenica-Vinodol Riviera, Crikvenica, Novi Vinodolski, Selce, Dramalj